

KELETI NEVEK MAGYAR HELYESÍRÁSA

FŐSZERKESZTŐ
LIGETI LAJOS

SZERKESZTŐ
TERJÉK JÓZSEF

LEKTOROK
FÁBIÁN PÁL és FÖLDI ERVIN

AKADÉMIAI KIADÓ • BUDAPEST 1981

MUNKATÁRSÁK

Bíró Margit (grúz)	Komoróczy Géza (ékirásos nyelvek)
Csongor Barnabás (kínai)	Kőhalmi Katalin (mandzsu-tunguz)
Ecsedy Ildikó (kínai, japán)	Major István (ind, dárd és dravida)
Földi Ervin (DK-Ázsia nyelvei)	Maróth Miklós (délarab, etióp)
Hahn István (héber, ivrit)	Mártonfi Ferenc (koreai)
Istvánovits Márton (grúz)	Róna-Tas András (SZU keleti nyelvei)
Iványi Tamás (arab)	Sárközi Alice (mongol)
Jeremiás Éva (iráni)	Scher Tibor (ivrit)
Kákosy László (óegyiptomi)	Schütz Ödön (örmény)
Kakuk Zsuzsa (török)	Terjék József (tibeti)
Kara György (mongol, DK-Ázsia nyel- vei)	Töttössy Csaba (klasszikus ind)
	Wojtilla Gyula (klasszikus ind)

Apor Éva, Dávid Géza, Fodor Sándor, Horváth Anna, Jamadzsi Maszanuri,
Mándoky Kongur István, Melles Kornélia, Vásáry István, Vinkovics Judit

ISBN 963 05 2080 X

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1981

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Szótárszerkesztési vezető: Dr. Décsi Gyula

Műszaki szerkesztő: Kiss Zsuzsa

Terjedelem: 60 (A/5) ív — AK 1583 k 8183

81.7390 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

Printed in Hungary

TARTALOM

Előszó	7
I. Az ókori Kelet nyelvei	15
1. Az óegyiptomi nyelv	22
2. Az ékírásos nyelvek	41
3. Bibliai nyelvek	83
II. Sémí nyelvek	99
1. Az arab nyelv	105
2. Az ivrit nyelv	167
3. A délarab nyelv és az etióp nyelv	179
4. A szír nyelv	187
III. Iráni nyelvek	191
IV. Török nyelvek	227
1. Török nyelvek	229
2. Hódoltságkori török nevek és szavak	251
V. Mongol nyelvek	259
VI. Dél-Ázsia nyelvei	283
1. Ó- és középipind nyelvek	291
2. Dél-Ázsia mai nyelvei	307
VII. Délkelet-Ázsia nyelvei	369
VIII. A Távol-Kelet nyelvei	387
1. Kína nyelvei	391
(1) A kínai nyelv	397

(2) A tibeti nyelv	441
(3) Kína török nyelvei	465
(4) Kína mongol nyelvei	469
(5) Kína mandzsu-tunguz nyelvei	477
2. A koreai nyelv	483
3. A japán nyelv	499
IX. A Szovjetunió keleti nyelvei	535
1. A grúz nyelv	543
2. Az örmény nyelv	561
3. A Szovjetunió iráni nyelvei	579
4. A Szovjetunió török nyelvei	585
5. A Szovjetunió mongol nyelvei	605
6. A Szovjetunió mandzsu-tunguz nyelvei	613
Mutatók	619
1. Földrajzi nevek mutatója	623
2. Nevek és közsavak mutatója	751

ELŐSZÓ

A nem latin betűket használó nyelvek tulajdonneveinek, szavainak átírása helyesírásunknak régi gondja.

Már az 1832-ben közzétett helyesírási szabályzat tartalmaz idevágó sommás megjegyzést; e szabályzatban a Magyar Tudományos Akadémia első ízben tett kísérletet a magyar helyesírás egységes, következetes rendezésére. A szabályzat eredetileg csak az akadémiai kiadványok számára volt kötelező, de a tudós társaság tekintélye e szabályzatot ennél jóval szélesebb körben népszerűsítette. E szabályzaton az Akadémia több ízben kisebb-nagyobb módosítást hajtott végre, anélkül azonban, hogy eredeti rendszerétől lényegesen eltért volna. Ezzel szemben az 1903-ban életbe léptetett ún. iskolai helyesírás radikális újításokat és egyszerűsítéseket hozott, amelyek az iskolákon keresztül széles rétegekhez találtak utat; elfogadta őket a sajtó, az irodalom is. A magyar helyesírás egységét helyreállítandó az Akadémia 1922-ben magáévá tette az iskolai helyesírás lényeges újításait, mindössze egy ponton élt némi fenntartással, amely az „idegen szavak magyaros írásának majdnem korlátlan kiterjesztését” érintette. Ugyanakkor megállapította, hogy „nem helyes, ha az ilyen neveket német, francia, angol s más helyesírás szerint írjuk” (24. lap, 115. pont).

E régebbi szabályzatokban a nem latin írású nyelvek között első helyen a görög állt, utána következett az orosz, szerb, bolgár, török (akkor még arab betűkkel írták), arab, perzsa, hindu; egyebekre csak egy satöbbi utalt. Akkoriban a nem latin írásos keleti nyelvek nevei átírásának igénye ritkán merült fel, ha igen, akkor is az érdeklődőknek csak igen szűk körét érintette.

E téren gyökeresen megváltozott a helyzet a második világháború után. A gyarmati sorból felszabadult, a szabadságukért még küzdő keleti népek egyre gyakrabban, egyre többet hallattak magukról. Nem múlt el nap, hogy a sajtó hasábjain ne olvastunk volna újabb

meg újabb izgalmas, terjedelmes beszámolókat új életükről, sikeres küzdelmeikről. Klasszikusaik, mai íróik, költőik műveinek magyar fordítása egyre több olvasót vonzott. Mindez soha sem hallott vagy csak kevesektől ismert keleti nevek beláthatatlan tömegét tárta az érdeklődők elé.

A különböző csatornákon hozzánk érkező nevek között megnehezedett az eligazodás: ugyanaz a név nem egyszer felismerhetetlenségig torzított változatokban jelentkezett. A nehézség tovább fokozódott amikor a Kínai Népköztársaság megalakulásával a kínai nevek száma tetemesen megnövekedett nálunk. Ekkor már elkerülhetetlennek tűnt az átírás rendezése. Ez meg is történt. Javaslatomra az Akadémia 1952-ben közzétette „A kínai nevek és szavak magyar átírása” c. szabályzatot, amely a magyaron kívül tartalmazta a kínai szavak legelterjedtebb orosz, angol, francia és német átírását is. Az azóta eltelt több mint negyedszázad tapasztalata alapján megállapítható, hogy a szabályzat megfelelt a hozzá fűzött várakozásnak: sajtónk, hírközlő szerveink azóta kifogástalan alakban közlik a nemzetközi közéletben színre lépő kínai személyek nevét.

Alig egy évtizeddel a kínai szabályzat megjelenése után felmerült a kérdés, nem volna-e célszerű a többi nem latin írásos keleti nyelv tulajdonneveinek magyar átírását elkészíteni?

A kérdést az MTA Elnökségi Helyesírási Bizottsága is mérlegelte, és 1963. április 26-án tartott ülésén így határozott: „A nem latin betűs írású, magyar szempontból fontos nyelvek magyar átírását — ha még nem lenne meg — ki kell dolgoztatni, és egy kötetbe összegyűjtve közzé kell tenni, hogy megszűnjenek azok az ingadozások, amelyek jelenleg például a görög vagy az arab átírásban tapasztalhatók. Az átírási kézikönyv elkészítése céljából háromtagú szerkesztő bizottság alakítandó a bizottság tagjaiból, amelynek megfelelő szakemberek bevonásával gondoskodnia kell a munka elkészüléséről”.

Az elhatározástól a megvalósításig azonban hosszú volt az út. Amikor ugyanis az egyszerűnek tűnő feladat megvalósításához kezdtünk, számos, szinte leküzdhetetlen nehézséggel találtuk magunkat szemben.

A „magyar szempontból fontos” keleti nyelvekkel nem volt gondunk, de itt nem állhattunk meg, hiszen tőlünk az egész Kelet nem latin írásos nyelveiről vártak megbízható útmutatást. Erre nem voltunk felkészülve. Csak olyan munkatársakkal kívántunk ugyanis dolgozni, akik az általuk feldolgozott keleti nyelveket kitűnően, tudós fokon ismerik. Nem riadtunk vissza e leküzdhetetlennek látszó nehézségtől. A fiatalokhoz fordultunk, a közülük kiszemelt jövődő munka-

társak egy részének még nem száradt meg a tinta a diplomáján, mások pedig még az egyetem padjaiban tanulmányozták azt a nekünk hiányzó keleti nyelvet, amelynek később elismert kutatói lettek. Évekbe tellett, míg az egész munkatársi gárda együtt volt, de ezt az időt kivártuk.

Nem kevés erőfeszítésbe került, míg hosszú viták eredményeképpen sikerült kialakítanunk az átírásban követendő egységes módszertani elveket.

A szavakat rögzítő kínai írásjegyek átírása immár nem jelentett problémát, mert a korábban kidolgozott átírási rendszer bevált; a japán szótagírás sem okozott bonyodalmat.

A tulajdonképpeni gond, s nyomában vita a betűírást használó keleti nyelvek átírása körül jelentkezett. Kiderült, hogy az „átírás” szó nem egyértelmű, sokak számára tudományos átírást jelent. De nem az még a tudományos kutatásban sem. Egy keleti nyelv betűírásos szavát ugyanis kétféle módon lehet „átírni”. Vagy úgy, hogy minden keleti jegyet (betűt) külön betűvel írunk át; ez az átbetűzés (transzlitteráció), amely félreérthetetlen, segítségével hiba nélkül visszaállítható az eredeti íráskép. Vagy pedig úgy, hogy az átbetűzést feloldjuk, értelmezzük: ez a transzkripció vagy a tulajdonképpeni átírás; a keleti betűk jó része ugyanis több hang visszaadására szolgál. Kihalt nyelvek vagy ma is élő nyelvek régi emlékeinek értelmezésekor ez az átírás vitatható vagy téves is lehet, akár egyéni, akár konvencionális a szóban forgó átírás. Élő keleti nyelvek átírása lehet köznyelvi (vagy irodalmi), de lehet nyelvjárási is.

A tudományos átírás céljaira a nemzetközi gyakorlat a latin és görög ábécé betűit használja, olykor módosított formában, gyakran mellékjelek kíséretében. A tudományos átírást hiba volna fetisizálni. Nincsen egységes, minden nyelvre kötelező tudományos átírás, sőt egyes szakokon belül is nagy a tarkaság. Például a nemzetközi tibetisztikában — bár a tibetisták száma még mindig szerénynek mondható — ez idő szerint legalább két tucat tudományos átírás van forgalomban. Arra is van nem kevés példa, hogy ugyanaz a kutató több évtizedes munkássága során több ízben is megváltoztatja saját korábban használt tudományos átírását.

Hazánkban akad ugyan olyan keleti ábécé, melyet sokan ismernek, de azok száma, akik e keleti nyelveket tudományosan nemzetközi szinten kutatják, a legnépesebb szakon is alig haladja meg a félszázat; egyes ritkább keleti nyelvek tudós kutatóinak a száma meg éppen nem éri el a tíz főt sem. Hazai orientalistáink zöme tudományos eredményeit leginkább idegen nyelven közli, itthon és külföldön. Ennek ellenére

mindegyikük tudja, hogy kötelessége szakját anyanyelvén is művelni, gondoskodnia kell a megfelelő magyar műszavak megalkotásáról; mindezen felül szükségük van magyar tudományos átírára.

A körülmények gondos mérlegelése után arra a megállapodásra jutottunk, hogy a szűk körben használt, kevesek által értett tudományos átírást el kell vetnünk (bár sajtósági módon eleinte annak is akadt szószólója). Mi nem kevesekhez, de mindenkihez akarunk szólni, olyan egyszerű írásmóddal, amelynek megértéséhez anyanyelvünk ismerete egymagában elégséges. A vissza-visszatérő félreértések, félremagyarázások kiküszöbölésére a „keleti nevek magyar átírása” helyett a „keleti nevek magyar helyesírása” egyértelmű meghatározása mellett foglaltunk állást. Feladatunk megoldásához az ún. szűkebb magyar ábécét használtuk fel; a nyelvünkben hiányzó magánhangzók és mássalhangzók helyett a hozzájuk közel álló magyar megfelelőket választottuk, néha pedig jelölésüket teljesen mellőztük. Itt csak egy példa: a négyféle egyiptomi, a háromféle arab *h* helyett mindenütt egyszerűen *h*-t írunk. Általában igyekeztünk a magyar fonetizmushoz igazodni.

Kezdetből fogva tisztában voltunk ugyanis azzal, hogy a vizsgált keleti neveknek és szavaknak nemcsak a helyes magyar írásmódját kell rögzítenünk az olvasó és az író számára, hanem azok helyes magyar kiejtését is, úgy, hogy az a rádió- és tévébemondó, az előadó és a hallgatóság igényét szintén kielégítse.

A szabályainktól eltérő, nyelvünkben már meghonosodott „hibás” alakokat megtartottuk: *sahot* írunk *sáh* helyett, *mamelukot* *mamlúk* helyett, *Himaláját* *Himálaja* helyett és *Pekinget* *Pejcsing* helyett.

Feldolgozásunkból természetesen nem hiányozhattak a földrajzi nevek sem. E téren különleges nehézséggel kellett számolnunk. Régebben a kérdéses keleti nevek idegen nyelvű, legtöbbször német, francia vagy angol források alapján kerültek hozzánk, s csak egy-egy nagy geográfus egyéniség kezdeményezésére jelentek meg térképeinken itt-ott e földrajzi nevek magyar helyesírás szerinti alakjai. Az angol, francia vagy olasz helyesírást követő alakok máig a gyarmati szolgaság emlékét idézik, ugyanakkor sokszor félreértések forrásai is. Így pl. még az iskolázott magyar olvasó is tanácstalanul töprenghet, hogy valamely arab helység idegen helyesírás szerinti nevében a *ch* francia vagy angol vagy olasz netán (egy régi térkép jóvoltából) német helyesírás szerint olvasandó-e.

Gondos mérlegelés után úgy döntöttünk, hogy mellőzzük a közvetítő nyelvek használatát, annak ellenére, hogy számos esetben az érintett országok kartográfusai az idegenek számára készített térképeken változatlanul használják a korábban kialakított angol, francia stb. helyes-

írást; annak ellenére, hogy nagy nemzetközi kulturális szervezetekben az angol és amerikai képviselők fáradhatatlanul szorgalmazzák az angol helyesírás használatát és terjesztését.

Mi a földrajzi nevek esetében is az eredeti, keleti forrásokhoz nyúlunk és kitűnő, az átírások kérdésében rendkívüli módon tájékozott kartográfus munkatársunk segítségével azok alapján alakítottuk ki a keleti földrajzi nevek magyar helyesírását. A nyelvünkben már meg-honosodott közvetítő nyelvi alakokat (*Bombay*) ezúttal is respektáltuk.

Meg kívánjuk jegyezni, hogy a miénkhez hasonló módszer szerint, saját nemzeti helyesírás alapján rögzített alakban olvashatók a keleti földrajzi nevek a csehszlovák, lengyel stb. térképeken is.

Miután együtt volt a munkához szükséges avatott munkatársi gárda, tisztázódtak a legfontosabb elvi kérdések, ott álltunk a kérdés előtt: hogyan prezentáljuk a nem latin írásos keleti nyelvek magyar helyes-írását használható, könnyen áttekinthető formában?

A feldolgozandó anyag igen nagy terjedelmű, s felettébb különböző típusú nyelvekből tevődik össze. Ezt az anyagot rendezni kellett, mégpedig úgy, hogy közben az olvasót újabb meg újabb információkkal lássuk el, anélkül azonban, hogy azokkal túlterheljünk.

Így keletkezett könyvünk kilenc fejezete, amelyek mindegyike valamilyen (nem mindig azonos) szálon összetartozó anyagot ölel fel. Mindvégig óvakodtunk a merev, gépies skatulyázástól. Történelmi összetartozás címén kerültek egy fejezetbe az ókori Kelet kihalt nyelvei. Rokonsági alapon tárgyaljuk külön-külön fejezetben a sémi, iráni, török és mongol nyelveket. A török nyelveknek szentelt fejezetben szó esik a honfoglalás kora előtti török népekről, neveikről; ugyanitt külön fejezethez ad ízelítőt a magyarországi török hódoltság nyelvi hagyatékából. A többi keleti nyelvet nagyobb tájegységekhez kötve tárgyaljuk: Dél-Ázsia, Délkelet-Ázsia, Távol-Kelet, továbbá a Szovjetunió keleti nyelvei. Az érdeklődő a keresett nyelvre vonatkozó információkat e fejezetek közt könnyen megtalálja.

A több alfejezetre tagolódó fejezetek bevezetőül egy általános tájékoztatót tartalmaznak. Az egyes alfejezetek élén további, érdemi tájékoztató olvasható, amely a kérdéses nyelv hovatartozásáról, rokonságáról, történetéről, nyelvjárásairól, irodalmáról, nem utolsósorban írásáról, hangrendszeréről szól röviden. Ez után következik az illető keleti nyelv írásának magyar helyesírásra való áttételének a szabályzata. A szabályzathoz szójegyzék csatlakozik, ez azokat a legfontosabb neveket, szavakat tartalmazza, amelyek magyar szövegben már előfordultak vagy ezután előfordulhatnak. Teljességre egy esetben sem törekedtünk, nem is törekedhettünk.

A szójegyzékek minden egyes tételnél további információt nyújtanak: rövidítésekkel utalnak arra, hogy a kérdéses név vagy szó történeti személyiség neve, helységnév, a gazdasági élet, a tudomány, az irodalom műszava stb. Bár az e célt szolgáló rövidítések száma elég nagy, segítségükkel csak általános tájékoztatást nyújthatunk, ahhoz azonban elegendőt, hogy az érdeklődő a megadott nyomon a részletes, pontos meghatározást nehézség nélkül meglegje.

A mindennapi, gyors használat céljait szolgálja a kötet végén található két, ábécérendbe szedett általános mutató. Ezek közül az első a földrajzi neveket tartalmazza a lényeges információk kíséretében. A második mutatóban a nevek és szavak találhatóak a kérdéses fejezetekre, alfejezetekre való utalással, ami ezúttal önmagában is eligazítást jelent.

A kötet elejétől végig a teljes szakmai nyilvánosság előtt készült, a munka minden jelentősebb fázisáról jelentésben számoltunk be, melyet az Orientalisztikai Bizottság és a Helyesírási Bizottság megvizsgált és jóváhagyott. A bizottságok elé terjesztett jelentések közül itt csak néhányra utalunk. Az Elnökségi Helyesírási Bizottság 1965. március 1-i ülésén felmerült, hogy a tervezett keleti nyelvek átírásának egyelőre (káderhiány miatt) csak egy része jelenjék meg. E gondolatot azonban elvetettük.

A rendszeres munka 1970-ben indult meg, ez év május 22-i ülésén a Helyesírási Bizottság (Pais Dezső elnökletével) felvette tervébe „A keleti nevek magyar átírása” c. könyvet. Ugyane bizottság elfogadta azt a javaslatot, hogy az eredeti tervtől eltérőleg a görög és a cirillbetűs átírás a keletiektől elkülönítve jelenjék meg. A könyv jelenlegi koncepcióját az Orientalisztikai Bizottság 1971. április 14-i ülésén, a Helyesírási Bizottság pedig 1972. március 24-i ülésén hagyta jóvá. Ekkor történt meg a könyv új címének („Keleti nevek magyar helyesírása”) a jóváhagyása is. Mindkét bizottság a jelen sorok íróját bízta meg a szerkesztői, ill. főszerkesztői teendőik ellátásával. A további üléseken már csak a munka előrehaladásáról szóló jelentések szerepelnek.

A keleti nevek magyar helyesírása különben része annak a programnak is, amely szerint a Helyesírási Bizottság szorgalmazza és elősegíti az egyes szaktudományok magyar helyesírási szabályainak kialakítását. Ennek a programnak a keretében látott eddig napvilágot: Dudich Endre, A magyar állatnevek helyesírási szabályai (Állattani Közlemények XLVII, 1959); A földrajzi nevek és megjelölések írásának szabályai, kidolgozta Fábrián Pál, Földi Ervin, ifj. Hőnyi Ede (Akadémiai Kiadó 1965); Erdey-Grúz Tibor és Fodorné Csányi Piroska, A magyar

kémiai elnevezés és helyesírás szabályai I—II (Akadémiai Kiadó), III: A legfontosabb ásványok és kőzetek nevének helyes írásmódja (Akadémiai Kiadó 1974). Folyamatban van az orvosi helyesírás rendezése, készül a katonai helyesírási szótár, és tervezik a növényrendszertani nevek helyesírási szótárának kibocsájtását. Felmerült egy csillagászati helyesírási jegyzék összeállításának gondolata is.

Végezetül e helyütt is köszönetet mondunk Fábíán Pálnak, a Helyesírási Bizottság titkárnak, aki munkánkat mindvégig figyelemmel kísérte és segítette, valamint Földi Ervinnek, a Földrajzinév-bizottság elnökének, aki hathatós segítséget nyújtott a keleti földrajzi nevek magyar helyesírásának kialakításában.

Reméljük, hogy „Keleti nevek magyar helyesírása”, a magyar orientalisták közös erőfeszítésének gyümölcse, töretlen úton az első ilyen jellegű vállalkozás, jól szolgálja majd Kelet népeinek, nyelveinek pontosabb megismerését, és a maga eszközeivel eredményesen járul hozzá a magyar közművelődés további fejlesztéséhez.

Budapest, 1978. november 15.

Ligeti Lajos

RÖVIDÍTÉSEK

<i>áll</i>	állat
<i>csill</i>	csillag
<i>f</i>	folyó, forrás, időszakos folyómeder, csatorna, vizesés
<i>fil</i>	filozófia; filozófus, vallásfilozófia
<i>fok</i>	földfok
<i>gazd</i>	gazdasági élet műszavai (vám, piac, adó), intézményei (vállalat, bank), személyei (bankár, kereskedő)
<i>hg</i>	hegy, hegycsúcs, domb, hágó, szirt, vulkán
<i>hn</i>	helységnev; város, városnegyed, falu, oázis
<i>idő</i>	nap, hónap, évszak, év, ünnep
<i>ir</i>	irodalom; költő, író, kritikus, irodalmi mű, irodalmi hős
<i>írás</i>	írásfajta, betű neve
<i>jog</i>	jogi műszó, jogász, bíróság, egyházjog
<i>kat</i>	katonai műszó; fegyvernem, alakulat, hadvezér, katonai intézmény
<i>kor</i>	korszak, uralkodóház
<i>közl</i>	közlekedés; jármű, út, híd, légitársaság
<i>lásd:</i>	utalás helytelen névalakról helyesre (címszó zárójelben)
<i>lásd</i>	névváltozat, utalás az ajánlott névalakra
<i>ma:</i>	történeti név mai megfelelője
<i>mért</i>	mértékegység; súlymérték, hosszmérték
<i>mit</i>	mitológia; mondai személy
<i>műv</i>	művészet; építészet, festészet, szobrászat, iparművészet, színészet, tánc
<i>nép</i>	nép csoport; etnikai és társadalmi nép csoport
<i>népr</i>	néprajz; család, lakóház, viselet, étel, ital, szokás, köszöntés, játék
<i>név</i>	gyakori névelem
<i>növ</i>	növény
<i>nyelv</i>	nyelv, nyelvjárás; nyelvészeti kifejezés
<i>olv:</i>	betűkapcsolat ejtése
<i>orv</i>	orvostudomány; gyógyászat, kórház, gyógyszer, orvos
<i>péNZ</i>	pénznem
<i>pol</i>	politikai élet; oklevél, közigazgatás; közéleti személyiségek és intézmények
<i>sír</i>	sírhely, síremlék
<i>sp</i>	sport; sportszer, sportnem, sportoló
<i>szek</i>	vallási irányzat, szekta
<i>szig</i>	sziget; félsziget, zátony
<i>temp</i>	templom, kolostor, kultuszhely, szentély
<i>teng</i>	tenger; tengersizoros, tengeráramlat
<i>ter</i>	terület; állam, ország, tartomány, megye, tájegység, sivatag, síkság
<i>tiszt</i>	tisztségnev; polgári, egyházi, katonai rang
<i>tört</i>	történeti személyiség (király, tanácsos stb.)
<i>tud</i>	tudomány; tudós, tudományos intézmények (könyvtár, egyetem, iskola, múzeum, könyvkiadó)
<i>újs</i>	újság; folyóirat, újságíró
<i>vall</i>	vallás; teológus, szertartás, kegytárgy
<i>vö</i>	vesd össze (névváltozat jelölése)
<i>zene</i>	zeneszerző, előadó, hangszer

A szűkebb kört érintő egyéb rövidítések az egyes fejezetek bevezetése után vagy pedig a szójezyék előtt található.

3. A BIBLIAI NYELVEK

A bibliai nyelvek közt a központi helyet kétségtelenül a héber foglalja el.

A héber nyelv a sémi nyelvcsalád északnyugati ágához tartozik; legközelebbi rokonai a kánaáni nyelvek (közülük jelenleg csak a *moábi* nyelvből ismerünk feliratos formában jelentősebb terjedelmű szövegeket), a *föníciai* és annak származéka a *pun* nyelv, valamint az *ugarití*. Ugyancsak az északnyugati ághoz tartoznak az *arámi* (arameus) nyelvek: a *szíriai arámi*, a *bibliai arámi*, az óperzsa Akhaimenida Birodalomnak hivatalos nyelveként is szolgáló *arámi koiné* (*birodalmi arámi*). Időszámításunk első századaiban az arámi nyelveknek, ill. nyelvjárá-soknak újabb csoportja vált irodalmi nyelvvé: a *sír* és annak egyes nyelvjárásai, a *palesztinai*, ill. *babiloni zsidó-arámi*, a palesztinai *keresztény-arámi*, továbbá a *mandeus*. Mindezen nyelvek közül irodalmi dokumentáltság, ismertség és az utókorra gyakorolt sokoldalú irodalmi-kulturális hatás révén a héber nyelv a legjelentősebb.

A héber nyelv elsősorban mint az *Ószövetség* (*Ótestamentum*) nyelve vált ismertté. Az ószövetségi *Dániel* és *Ezra* (Esdrás) könyveinek egy része, továbbá néhány szórvány jellegű szöveg íródott bibliai-arámi nyelven, a gyűjtemény legnagyobb része héber nyelvű. Az *Ószövetségre* vonatkozó irodalmi kritika jelenlegi álláspontja szerint az itt megőrződött szövegek közül a legrégebbi az ún. *Debóra éneke* (*Bírák könyve*, 5. fej.), amely még az i. e. 12. századra nyúlik vissza — legkésőbb keletkezett részei, *Dániel könyvének* héber fejezetei, továbbá a *Zsoltárok* gyűjteményének némely darabja és a prófétai könyvekbe eszközölt betoldások egyike-másika az i. e. 2. század első feléből való. Az ószövetségi szövegek terjedelméhez képest a feliratos formában fennmaradt héber szövegek száma és terjedelme elenyésző. Az ószövetségi (bibliai) héber nyelv tehát egy évezredes nyelvfejlődés különböző fokozatainak ment keresztül. Ezen a hosszú fejlődésen belül a héber nyelv „klasszi-

kus” korának az i. e. 8—5. századot tekinthetjük: ekkor hangzottak el és foglaltattak írásba a legnagyobb próféták igehirdetései, ebben az időszakban keletkezett a Mózesnek tulajdonított *Ötkönyv* (*Tóra, Pentateuchus*) és ekkor állították össze az *Ószövetség* történeti könyveinek legnagyobb részét is. Ennek a kornak héber nyelvét tekintették nyelv-helyesség és irodalmi érték szempontjából kanonikusnak a későbbi nyelvfejlődés idején is.

A legkésőbbi bibliai szövegekben az i. e. 4. század óta feltűnnek már bizonyos új jelenségek, mind a szóképzlet, mind az alaktan, mind pedig a mondattan területén. Ezek a tendenciák tovább erősödnek a poszt-biblikus héber nyelvben (i. e. 2. — i. sz. 3. sz.). Ennek legjelentősebb alkotásai az újabban előkerült ún. *Holt-tengeri tekercsek*, és a palesztinai vallási irodalom alkotásai: *Misna* és *midrások*. Ebben az időszakban azonban a mindennapi élet beszélt nyelveként a palesztinai zsidóság körében is az arámi került előtérbe; az *Evangéliumokban* Jézusnak tulajdonított és eredeti nyelven idézett mondások arámi, nem pedig héber nyelven maradtak fenn. A héber mindinkább a vallási irodalom mesterségesen fenntartott nyelvvé lett. Ilyen értelemben, mint irodalmi nyelv, megtartotta élő jellegét — amennyiben ezen a nyelven újabb meg újabb irodalmi alkotások jöttek létre — a középkorban, és bizonyos fokig még a 18—19. században is. Sajátos virágkorához érkezett el ez a héberség az arab uralom alatt álló Spanyolországban (10—14. sz.), ahol a vallási jellegű irodalmon kívül értékes költői és világi irodalmi alkotások is születtek. A 15. századtól kezdve azonban kizárólag a zsidó vallási irodalomnak lett a legfontosabb nyelvvé.

Új szakasz kezdődött a héber nyelv történetében a 19. század második felében, amikor a zsidó felvilágosodás, majd az akkor török uralom alatt álló Palesztinába való tömeges bevándorlás hatása alatt a hébert — elsősorban a kelet-európai zsidó tömegek „népi nyelvével”, a *jiddis*-sel szemben — a vallási és világi jellegű szellemi tevékenységre alkalmas nyelvvé kezdték kifejleszteni. Tudatos és átgondolt nyelvújítási mozgalommá ez az újjászületés a századforduló idején vált, elsősorban olyan nyelvész tudósok, mint Eliezer Ben Jehuda és olyan írók, mint Ahad-haam (írói álnév) tevékenységének eredményeként. Különösen jelentősnek bizonyult e tekintetben az 1921-ben alapított jeruzsálemi héber egyetem nyelvészeinek tevékenysége. 1948 óta a héber Izrael állam hivatalos nyelve. A jelenleg élő nyelvek közül a kínai és a görög után a héber az, amely az írott formában dokumentált leghosszabb ismert történetre tekinthet vissza. Az élő héber nyelv (*újhéber* vagy *ivrit*) szóképzletében és nyelvtani szerkezetében a bibliai és misnai héber nyelvre nyúlik vissza és ezekhez az ókori előzményekhez nagyjá-

ból úgy viszonyul, mint a mai magyar nyelv a 16. sz. magyar nyelvéhez.

A héber eredetileg a Kánaánban (Palesztina) megtelepült héber törzseknek volt a nyelve. Az egyes törzsek beszélt nyelve között voltak bizonyos ejtésbeli (hangtani) és alaktani eltérések. Az *Ószövetség* elbeszéléséből ismert tény, hogy az „áradás” szó héber megfelelőjét délen *sibbolet*-nek, északon *szibbolet*-nek ejtették (vö. *Bírák* 12, 6). Ezek a nyelvjárási eltérések bizonyos fokig érezhetőek a bibliai könyvek nyelvében is (az i. e. 700 körül élt Hóseás próféta könyve az északi nyelvjárás legfontosabb írott emléke). Az i. e. 5. század óta a déli Júda törzsének nyelvjárása lett a héber irodalmi nyelv. Az ún. babiloni fogtság, majd a fokozódó szétszóródás (diaszpóra) eredményeként a héber nyelv már nemcsak a palesztinai zsidók nyelve volt, hanem a zsidó vallás szent nyelvévé lett. Amennyire használatának területi érvénye kiterjedt, annyit veszített azonban élő jellegéből. Jelenleg mint élő és állami nyelv kizárólag Izrael állam területén van érvényben. Passzív ismerete — jelentőségének megfelelően — ennél sokkal szélesebb körű.

A héber írás a *föníciai* írásból alakult ki. Ez az i. e. 12. század óta dokumentált, de feltehetően ennél valamelyest korábbi eredetű mássalhangzóírás, amely a hangok jelölésére 22 jelet használ; a magánhangzókat nem jelöli. A föníciai írás betűnevei élnek tovább a héber betűnevekben: *alef, bét, gimel* stb. Ugyanezeket az elnevezéseket vették át a görögök is; *alfa, béta, gamma* stb. A föníciai betűk sorrendje is változatlanul, ill. csak kevés változtatással ment át a héberbe és a görögbe; görög-római közvetítéssel a mi írásrendszerünk is nagyjából ugyanezt a föníciai eredetű sorrendet követi. Ennek a föníciai írásnak átvételéből jött létre az *óhéber* írás; felíratos formában az i. e. 8. század óta dokumentálható. Az ugyancsak föníciai eredetű *arámi* írásnak átvételével alakult ki az i. e. 5. században Mezopotámia területén az *óhéber* írásból a *kvadratikus* (*négyzetes alakú*) héber írás; ugyancsak kizárólag mássalhangzójeleket használt. A kvadratikus héber írás mellett monumentális és dekoratív célokra egészen az i. sz. 2. századig használatban volt a korábbi *óhéber* írás is, és ebből alakult ki a szamaritánus szektának ma is használatos írása. A kvadratikus írás betűalakjai kialakulásuk óta lényegileg változatlanok maradtak és alapját képezik a jelenlegi nyomtatott héber betűírásnak. Sajátos rabbinikus szövegek nyomtatásánál ennek egy grafikailag módosított változatát, az ún. *rasi-írást* használják. Emellett az írás mellett kialakult egy kurzív jellegű duktus is, amely a mai írott héber betűformáknak az alapja.

Mint az eddigiekből kitűnik, a héber írás eredetileg 22 mássalhangzójelből álló írás. Már korán — még az arámi írásokon belül — kialakult

az a szokás, hogy bizonyos mássalhangzójeleket a hosszú szótagok jelzésére használnak fel. A héber írásban ez oly módon történt, hogy a zöngétlen zárhangot (alef) a hosszú *á* és — ritkábban — az *é* vagy *ó* jelzésére használták fel; a *h* mássalhangzót, amelynek ejtése lekopott, a szóvégi hosszú nyílt *á*, ritkábban *e*, *ó* jelzésére, a *j* félmássalhangzót az *i*, ill. *é*, végül pedig a bilabialis *v*-t a hosszú *ú* és *ó* magánhangzók jelzésére. (A mássalhangzókat ilyen használat esetén *matres lectionis*-nek nevezzük.) Csak később, az i. sz. 4. századtól kezdve alakultak ki a rövid magánhangzók jelzésének különböző rendszerei. Az idők folyamán a *tiberiasi* jelölési rendszer terjedt el, amely a magánhangzókat és félmagánhangzókat a mássalhangzók alá (ill. az *o* és *ó* esetében fölé) helyezett jelekkel fejezte ki. A héber fonetika megkülönbözteti a fél-, a rövid és a hosszú magánhangzókat. A félmagánhangzó neve: *seva* (ill.: *seva-ná*, *seva mobile*), amelynek kiejtése általában az *e* és *ö* közötti átmenet, vagy — külön jelölés esetén — egészen rövid, szinte elharpott *a*, *e* vagy *o* hang. A rövid magánhangzók: *a* (nyílt és rövid ejtéssel, mint pl. a latinban és németben), *e*, *i*, *o*, *u*; ugyanezeket lehet hosszan is ejteni.

A 22 mássalhangzó állományát — mint a többi sémi nyelvben is — jellemzi a torokhangokban (laringális), a sziszegő (szibiláns), az emphatikus (veláris), valamint a hehezetes hangokban (aspirált) való gazdagság. Két hangzónak, a zöngétlen zárhangnak (*alef*) és a zöngés zárhangnak (*ain*) kiejtése már az ókor végén elkopott; az *ain* hangot bizonyos szavakban azonban időszámításunk kezdetén még az arab *gain* hanghoz hasonló *gh* (zöngés veláris spiráns) módjára ejtették.

*

A magyar helyesírás ezeknek az árnyalati ejtésbeli finomságoknak kifejezéséről kénytelen lemondani, és egy megközelítő jellegű átírási rendszert alkalmaz. Ebben az *alef* és *ain* zöngétlen, ill. zöngés zárhangokat nem jelezzük (egyes kivételekről később lesz szó). A héber *h* (*hé*) és *ch* (*chéf*) hangot egyformán *h* betűvel írjuk át. Ugyancsak nem különböztetjük meg a *tav* (*t*) és *tét*, valamint a *kaf* (palatális *k*) és *qóf* (veláris *k*) hangokat; az előbbi kettőt *t*-vel, az utóbbi kettőt *k*-val jelezzük. Az *sz* betűvel adjuk vissza a héberben *szin*-nek, ill. *szamek*-nek nevezett kétféle sziszegő hangot, *c* betűvel a *cade* betűt, az egykori emphatikus sziszegőt (szibilánsot); nem jelezzük továbbá külön a bibliai szavak átírásában a *bét* (*b* vagy *v*), *kaf* (*k* vagy *kh*), *pé* (*p* vagy *ph*), *tav* (*t* vagy *th*) hehezetes (aspirált) ejtését. A bilabialis *v* hangot egyszerű *v*-vel írjuk, a *jod* betűt magyar *j*-vel. A *matres lectionis* szerepében hosszú

magánhangzók ejtésének jelzésére szolgáló mássalhangzókat nem jelezzük. A *sevá* félmagánhangzót *e*-vel jelöljük, az *a*, *e*, *o* színezetű félmagánhangzókat pedig rövid magánhangzóként adjuk vissza. A rövid illabiális *a*-t magyar *a*-val írtuk, hangsúlyozva azonban, hogy ennek ejtése a héberben olyan rövid *a* hang, mint a latin *aquila*, *captat* vagy a német *Bach*, *Dach* szavakban.

Bonyolítja a bibliai (ószövetségi) héber szavak átírásának kérdését az a tény, hogy ezek a szavak (túlnyomó többségükben tulajdonnevek, mégpedig személynevek, földrajzi nevek, istennevek stb.) nem közvetlenül kerültek át a magyar nyelvbe, hanem a görög, ill. a latin nyelv közvetítésével. Azok a magyar bibliafordítók, akik első ízben ültették át a bibliai héberséget magyar nyelvre, az *Ószövetség* görög fordítását, a *Septuagintát* vagy a latin *Vulgatát* használták fel. A tulajdonnevek tehát abban a formában váltak nálunk közismertté, amiként azokat a görög, ill. a latin átírás reprodukálta, vagy pontosabban szólva: eltorzította. A héber nevek görög és latin átírásának pedig megvannak a sajátos törvényszerűségei.

A héber hangállományt a *Septuaginta* egyrészt az alexandriai zsidóság héber kiejtésének, másrészt a görög hangállománynak alapulvételével írta át. Ez az eljárás a tudományosan megbízhatónak tekintett átírás különböző torzulásaira vezetett. A mássalhangzók közül a különböző sziszegő (szibiláns) hangokat (*szamek*, *szin*, *sin*, *cade*) egyetlen betűvel a görög *szigmával* jelölték; a szóközépi és szóvégi hehezetes hangok (spiránsok; a *hé* és *ché*), valamint a zárhangok, (az *alef* és *ain*) jelöletlenek maradtak. Ugyancsak lekopott a legtöbb esetben a szókezdő *j* hang. Viszont az *aint*, amennyiben veláris spiránsot jelentett, gyakran írták át — nyilván az akkori alexandriai zsidók kiejtése alapján — görög *gammával* (vö. arab *gain*). Az aspirált hangok közül csupán a héber *tav*-ot jelölték görög *thétával* (míg a veláris *tét* hangot *tau*-val); a többi aspirált illetően jellege jelöletlen maradt. A magánhangzók ejtésében is történtek torzulások: általában egy fokkal alacsonyabb nyelvallással ejtették őket, mint a palesztinai héber kiejtésben: *o* helyett gyakori az *a*, *i* helyett *e* jelenik meg; a *seva* ejtése pedig rendszerint a következő szótag magánhangzójához idomult. A görög névképzés normáinak hatása érződik számos név hellenizálásában; leggyakoribb jelenség e tekintetben a *-ja*, *-jáhu* végződésű theophorikus héber neveknek *-iasz* végződéssel való ellátása, és a szóvégi *-ah*, *-a* szótagoknak *-e*-vel való ejtése. Így keletkeztek olyan névalakok, mint pl. a héber *Cefanja* helyett a görögös *Szophoniasz*, *Cidkija* helyett *Szedekiasz*, *Noah* helyett *Noé* stb. Ezek a görögös névalakok az első protestáns magyar bibliafordítók tollán sajátos módon magyarosodtak el; a görög

szigma helyén a magyarban *s*-et ejtettek, ezért a már említett *Szophoniasz* magyarul *Szofoniasz*-sá, *Szedekiasz* pedig *Szedekiás*-sá alakult át.

További torzulás forrásává lett az a tény, hogy a katolikus fordítók — elsősorban már Káldi György — a katolikus egyház által mérvadónak tekintett *Vulgata* latin átírásait vették alapul. Ezek az átírások figyelembe vették a görög nyelvben bekövetkezett *itacizmus* jelenségét, amelynek értelmében a klasszikus görög nyelvnek *éta*, *üpszilon* hangja és *ei*, *oi* kettőshangzói egyaránt *i* hangba olvadtak egybe. A két folyamat — a héber ejtés *hellenizálása* és a görög ejtés további *latinizálása* — eredményeként létrejött változatok sokféleségét az ószövetségi *Jesája*, *Jesájáhu* próféta nevének változásai szemléltethetik. A *Septuaginta* átírásában — a már említett hangtani változások értelmében — *Ésaiás* (magyaros ejtéssel: *Ésajás*, *Ézsajás*) lett belőle; a latin átírásban pedig az *itacizmus* jelensége alapján *Isaiás* (magyaros ejtéssel *Izajás*). Mindehhez hozzájárult még az is, hogy különösen a magyar nyelvben meghonosodott személynevek mint kölcsönszavak, további kisebb-nagyobb hangzóváltozásokon mentek át: *Abraham*-ból *Ábrahám*, *Joseph*-ből *József*, *Jerusalajim*-ből *Jeruzsálem* stb. lett.

Az ószövetségi héber nevek magyar helyesírásában figyelembe kell venni ezeket a nagyszámú, a magyar nyelvben már meghonosodott, bár a héber eredetitől erősen eltérő alakokat, sőt azoknak különböző változatait is. Az ószövetségi *József* pátriárka minden magyarul írt szövegben — legyen az szépirodalmi vagy tudományos jellegű — csak *József* néven szerepelhet. Figyelembe kell azonban venni azt is, hogy főként az utóbbi két évtized folyamán megjelent katolikus és protestáns bibliafordításokban erős törekvés mutatkozik a korábban hellenizált-latinosított formában elterjedt névalakok átírásának az eredeti héber ejtéshez való közelítésére. Míg pl. a régebbi Károli-féle fordítás átdolgozott alakjában is a *Sedekiás* névformát használta, az új fordítás visszatér a héberhez közelebb álló *Cidkijáhu* névalakhoz; ebben azonban nem mutat teljes következetességet, mert pl. *Hizkijáhu*—*Ezekiás* esetében a megszokott görögös formához ragaszkodik. Helyesírási útmutatónkban tehát figyelemmel kellett lennünk mind a már meggyökeresedett névalakokra, és azoknak különböző, felekezetek szerint is tagozódó változataira (*Ésajás* — *Izajás*), mind pedig az eredeti héber alakokhoz lehetőség szerint hű átírás igényeire. Ezért más keleti nyelvekhez képest igen nagy az alternatív javaslatok és variánsok száma; ezt az ószövetségi fordítások hagyományai és a szóban forgó nevek nagy részének meghonosodottsága tette indokolttá. Több olyan esetben, ahol a görögös eredetű névalak az elterjedt, megadtuk párhuzamos lehetőségként a héberhez közelebbi

formát is. Ott, ahol a különböző átírási lehetőségeket a körülmények figyelembevételével egyaránt megengedhetőnek tartottuk, az egyes névalakokat utalással kapcsoltuk egymáshoz; amikor viszont valamelyik többé-kevésbé elterjedt névforma kerülendő voltára akartunk figyelmeztetni, a „lásd” formulával utaltunk a helyesebbnek tűnő átírási lehetőségre.

Az *Ószövetség* az egyes személyeket általában egyetlen személynévvel jelöli, bár — egyes előfordulások alapján — már ekkor szokásos volt az apai származásnév (patronymicum) feltüntetése is. Ez a későbbi héber és arámi névadásban általánossá vált, oly módon, hogy a héber *ben* (fia valakinek), ill. az arámi *bar* szóval kapcsolták hozzá a személy nevéhez az apját, pl. *Eliezer ben Jehuda* stb. A (rendszerint német vagy szláv hangzású) családnevek használata csupán a 18. sz. vége óta vált általánossá. Arab környezetben a *ben* helyett az arab *ibn* használata is szokásos volt, pl. *Ábrahám ibn Ezra*, stb.

A szójegyzékben szereplő tulajdonnevek és közös főnevek válogatásában az a szempont vezetett, hogy lehetőleg valamennyi olyan bibliai héber szó (esetleg szócsoport) helyet kapjon, amely irodalmi, történelmi, vallástörténeti vagy néprajzi jellegű tudományos vagy ismeretterjesztő műben előfordulhat. Mellőztük azokat a személynéveket, amelyek csak a különböző nemzedékrendek egyikében-másikában fordulnak elő. Viszont felvettük azokat, amelyek viselőiről az ószövetségi elbeszélések lényegi közléseket nyújtanak, amelyek tehát (ha nem is közismertek) a történeti vagy vallástörténeti kutatásban szóba kerülhetnek. A földrajzi nevek közül csak azoknak adtuk meg jelenlegi elnevezését, amelyek lényegesen eltérnek az egykoritól. Ezzel kapcsolatban megemlítjük, hogy az Izrael állam területén levő egykori bibliai települések ismét egykori *héber* nevüket viselik, tehát a történeti és jelenkori elnevezés azonos. Ezeknek a földrajzi neveknek egy részét azonban a szaktudományi kutatás az évszázadok folyamán meggyökeresedett arab elnevezés szerint ismeri. Ezért — ahol ez szükségesnek mutatkozott — az arab nevekkel való azonosítást is feltüntettük.

Az Ó- és Újszövetség könyveiben előforduló csekély számú *arámi* név átírásában ugyanazokat az elveket érvényesítettük, mint a héber szavak esetében. Az átírási jegyzékben csupán ezeket tüntettük fel *arámi* jelzéssel, a héber szavakat nem.

- áb idő
 Abárim hg
 Abdiás (bibl) vall; vö Obadja
 Abédnego mit
 Ábel mit
 Ábél-bét-maaka hn
 Abigajil tört; vö Abigél (bibl)
 Abigél (bibl) tört; vö Abigajil
 Abíhu név
 Abijja; Abijjáhu tört
 Abímelek tört
 Abínádáb tört
 Abirám mit, tört
 Abiság tört
 Abnér kat
 Ábrahám mit
 Abrám tört
 Absálom tört; vö Absolon (bibl); vö Avsalóm
 Absolon (bibl) tört; vö Absálom; vö Avsalóm
 Áda mit
 Ádám mit
 adár idő
 Adonáj mit
 Adóni-Bezek mit
 Adóni-Cedek mit
 Adónija tört
 Adullam hn
 Afék; Aféka hn
 Agág mit
 Aggeus (bibl) vall; vö Haggaj
 Aháb; Aháb tört
 Aharón mit; vö Áron (bibl)
 Ahasvéros; Ahasvérus tört; vö Xerxész (gör)
 Aház tört
 Ahazja; Ahazjáhu tört
 Ahija vall
 Ahímaac tört
 Ahímelek tört
 Ahinoam név
 Ahitófél tört
 Aj hn
 Ajjalón hn
 Ákán név
 Ákis tört
 Ákór ter
 alleluja (bibl) vall; vö hallelúja
 Amacja tört
 Amálék nép
 Amásza név
 ámen vall
 Amharec nép
 Amittaj tört
 amma mért
 Ammón hn, nép
 Amnón tört
 Ámóc vall
 Ámon tört
 Amóra mit; vö Gomora (bibl)
 Amósz vall
 Amráfel mit
 Amrám mit
 Ananiás (bibl) vall; vö Hananja
 Anna (bibl) név; vö Hanna
 anákim mit
 Anátót hn
 Arad hn
 Aradosz (gör) hn; vö Arvad
 Arám ter
 arámi nyelv
 Ararát hg, mit
 Arauna; Aravna tört
 Ariél vall
 Ariha hn (Jor); vö Jerikó
 Arjók mit
 Armageddon mit
 Arnon f
 Aróér f
 Áron (bibl) mit; vö Aharón
 Arpad hn
 Arpaksad mit
 Arvad hn; vö Aradosz (gör)
 Asdod hn
 Ásér nép
 Aséra mit
 Askelón hn
 askenáz nép
 Assur ter; vö Asszírja
 Astarót-Karnajim hn
 Astoret mit; vö Istár (ak)
 Ásza tört
 Ászáf ir
 Aszáhél név
 Ászenat (bibl) mit; vö Osznat
 Asszírja ter; vö Assur
 Atalja; Ataljáhu tört
 Atárót hn
 Avsalóm tört; vö Absolon (bibl); vö Avsalóm
 Azarja; Azarjáhu tört

Azázél *mit*
Azéka *hn*

Baasa *tört*

Baal *mit*

Baal-peór *mit*

Baal-zebúb *mit*; *vö* Belzebub (bibl)

Bálák *mit*

Bálám (bibl) *mit*; *vö* Bileám

Baltazár (gör) *mit*; *vö* Bélsaccar

Ba-midbár *ir*

Bárák *mit*

bar-enas; bar-nas *vall*

Bárúk *vall*

Barzillaj *tört*

Básán *ter*

Batseba *tört*; *vö* Betsabé (bibl)

Becalél *mit*

Beér-lahaj-rói *f*

Beér-seba *hn*

Beliál *mit*

Bélsaccar *tört*; *vö* Baltazár (gör)

Belzebub (bibl) *mit*; *vö* Baál-zebúb

Benája; Benájáhu *kat*

Bené-berak *hn*

Benhadad *tört*

Benjámín (bibl) *nép, név*; *vö* Benóni

Benóni *mit*; *vö* Benjámín (bibl)

beráka *vall*

Berekja; Berekjáhu *név*

Berésít *ir*

berít *vall*

bét-dín *jog*

Bétél *hn*

Bethania (gör) *hn*

Bethesda (bibl) *hn*

Bét-Hórón *hn*

Betlehem *hn*; *ma*: Bét-Lahm (Jor)

Betsabé (bibl) *tört*; *vö* Batseba

Bét-Seán *hn*

Betúél *mit*

Betúlia (bibl) *hn*

Bileám *mit*; *vö* Bálám (bibl)

Bilha *mit*

binján *nyelv*

Boáz *mit*

Bocra *hn*; *vö* Petra (lat)

Büblösz (gör) *hn*; *vö* Gebál

caddik *vall*

Cádók *vall*; *vö* Sádók (bibl)

Cáfenat-Panéah *mit*

Cáfón *hg*

Cebáót *mit*; *vö* Szabaot (gör)

cedek *vall*

Cefanja; Cefanjáhu *vall*; *vö* Szofoniás

(bibl)

Celofhád *mit*

Cerúja *kat*

cicit *népr*

Cidkija; Cidkijáhu *tört*; *vö* Szedekiás

(bibl)

Cidón *hn*; *vö* Szidón (bibl)

Cijón *hg*; *lásd* Sion (gör)

Ciklag *hn*; *vö* Siklag (bibl)

Cilla *mit*

Cín *ter*

Cippóra *mit*

Ciprus *szig*; *vö* Elisa

Cóán *hn*

Coar *mit*

Cóba *ter*

Cófar *tört*

Cór *hn*

Dágón *mit*

Dán *nép*

Dániel *mit*

Dátán *név*

Dávid *tört*

Debárim *ir*

Debír *ter*

Debóra *tört*

Dedán *ter*

Delila *mit*

Dibón *hn*

Dina *mit*

Dótán *hn*

Dumuzi (sum) *mit*; *vö* Tammúz

Ébál *hg*

Ebjátár *vall*

ebjónita *szek*

Ecjón-geber *hn*

éda *vall*

Éden *mit*

Edóm *ter*; *nép*

Edrei *ter*

éfa *mért*

éfód *vall*

Efraim *nép*

Efráta *hn*

- Efrón *hn*
 Eglón *tört*
 Egyiptom *ter*; *vö* Micrajim
 Éhúd *tört*
 Ekrón *hn*
 Él *mit*
 Éla *név*
 Elám *ter*
 Élat *hn*
 Eldád *mit*
 Eleázár *név*; *vö* Lázár (bibl)
 Éli *név*
 Éliás (bibl) *vall*; *vö* Élijja; *vö* Illés (bibl)
 Eliézer *mit*
 Elifáz *mit*
 Elihú *mit*
 Élijja; Élijjáhu *vall*; *vö* Éliás (bibl); *vö*
 Illés (bibl)
 Elimelek *név*
 Elisa *vall*
 Elisa *szig*; *ma*: Ciprus
 Eliseba *név*
 Eljákim *tört*
 Eljón *mit*
 Elkána *tört*
 Ellászár *hn*; *vö* Larsza (sum)
 Elóah *mit*
 Elóhim *mit*
 Élon *hn*, *tört*
 elúl *idő*
 Emánuel (bibl) *mit*; *vö* Immánuél
 Émim *mit*
 Emór *ter*
 emóri *nép*
 emúna *vall*
 Én-Dór *hn*
 Én-Gedi *hn*
 Én-Haród *hn*
 Énók (bibl) *mit*; *vö* Hanók
 Enós *mit*
 Én-Rógél *hn*
 Epiphania (gör) *hn*; *vö* Hamát
 Ér *név*
 Ésajás (bibl) *vall*; *vö* Ézsajás (bibl); *vö*
 Izajás (bibl); *vö* Jesája; *vö* Jesajás
 (bibl)
 Esdrás (bibl) *ir*; *vö* Ezra
 Eskól *hn*
 Eszdraelon (gör) *ter*; *vö* Jezreel; *vö* Jiz-
 reel
 Eszter *név*
- Étán *mit*
 Eufrátesz *f*; *vö* Perát
 Éva (bibl) *név*; *vö* Havva
 Ezekias (bibl) *tört*; *vö* Hizkija
 Ezekiel (bibl) *vall*; *vö* Jehezkél
 Ezra *ir*; *vö* Esdrás (bibl)
 Ézsajás (bibl) *vall*; *vö* Ésajás (bibl); *vö*
 Izajás (bibl) *vö* Jesája; *vö* Jesajás
 (bibl)
 Ézsau (bibl) *mit*
- Fineas (lat) *tört*; *vö* Pinhász
- Gábriel *mit*
 Gád *nép*
 Galéd *ter*
 gálút *pol*
 Gamliél *tört*
 gáon *vall*
 Garizim *hg*; *vö* Gerizim
 Gat *hn*
 Gaulanitis (lat) *ter*; *vö* Golán
 Gáza *hn*
 Gebál *hn*; *vö* Büblosz (gör)
 Gedalja; Gedaljáhu *tört*; *vö* Godoliás
 (bibl)
 Gedéra *hn*
 Géhazi *mit*
 Géhinnom *ter*; *vö* Gyehenna (bibl)
 Genezáret (bibl) *tó*; *vö* Kineret
 gér *nép*
 Gerár *hn*
 Gerizim *hg*; *vö* Garizim
 Gerson (lat) *mit*
 Getsemáne *hn*
 Gezer *hn*
 Gíbea *hg*
 Gibeón *hn*
 Gideón *tört*
 Gíhon *mit*
 Gilboa *hg*
 Gileád *hn*
 Gilgál *hg*
 Godoliás (bibl) *tört*; *vö* Gedalja
 gófer *növ*
 Góg *mit*
 goj *nép*
 Golán *ter*; *vö* Gaulanitis (lat)
 Golgota (bibl) *hg*
 Góliát *mit*

- Gomora (bibl) *mit*; vö Amóra
Gósen *hn*
- Gyehenna (bibl) *ter*; vö Géhinnom
- Habakuk *vall*
Hacarmávet *ter*
Hadad *mit*
Hadadezer *tört*
Hadassza *név*
Hágár *mit*
Haggaj *vall*; vö Aggeus (bibl)
Hakalja *tört*
halica *vall*
hallelúja *vall*; vö alleluja (bibl)
Hám *mit*
Hamát *hn*; vö Epiphania (gör)
háméc *vall*
Hamór *név*
Hamútal *név*
Hananja; Hananiás *vall*; vö Ananiás (bibl)
Hanna *név*; vö Anna (bibl)
Hanók *mit*; vö Énók (bibl)
hanuka *idő*
Hárán *hn*
Hasmonaj
hászid *vall*
hatunna *vall*
Havila *ter*
Havva *név*; vö Éva (bibl)
Hazáél *tört*
Héber *mit*
héber *nép*
Hebron *hn*
Hecrón *név*
héder *vall*
(Héli) *lásd*: Éli
Helkiás (bibl) *tört*; vö Hilkiya
Hémán *tört*
Hepciba *név*
Hermon *hg*
Hesbón *hn*
(Hesekiel) *lásd*: Ezékiel
heszed *vall*
Hét *mit*
hettita *nép, nyelv*; vö hitti
Hidekel *f*; vö Tigris (gör)
Hiél *név*
Hilkija; Hilkijáhu *tört*; vö Helkiás (bibl)
Híram *tört*
- hitti *nép, nyelv*; vö hettita
hivvi *nép*
Hizkija; Hizkijáhu *tört*; vö Ezekiás (bibl)
Hóbáb *mit*
Hofni *név*
Hofra *tört*; vö Uahibré (egy)
hohma *ir*
Hór *ter*
Hóréb *hg*
hóri *nép*
Horma *hn*
Hórónajim *hn*
Hóseás (bibl) *vall*
hozsánna *vall*
Hulda *vall*
huppa *népr*
Húr *név*
Húsaj *tört*
- Iamnia (gör) *hn*; vö Jabne
Iddó *név*
ijár *idő*
Íkábód *tört*
Illés (bibl) *vall*; vö Éliás (bibl); vö Élija
Immánuél *mit*; vö Emánuel (bibl)
Isbaál; Isbóset *tört*
Is-Kerijót *tört*
Ismáél *mit*; vö Izmael (bibl)
Istár (ak) *mit*; vö Astoret
Ítámár *mit*
Ittaj *tört*
Ituraea (lat) *ter*; vö Jetúr²
Izajás (bibl) *vall*; vö Ésajás (bibl); vö
Ézsajás (bibl); vö Jesája; vö Jesajás (bibl)
Izakar (lat) *nép*; vö Jisszákár
Ízebel *név*; vö Jezabel (bibl)
Izmael (bibl) *mit*; vö Ismáél
Izrael (bibl) *ter*; vö Jiszráél
Izsák (bibl) *mit*; vö Jichák
izsóp *növ*
- Jaabéc *hn, név*
Jaazér *hn*
Jábál *mit*
Jabbók *f*
Jábés-Gileád *hn*
Jabne *hn*; vö Iamnia (gör)
Jabneél *hn*
Jáél *mit*; vö Jáhel (bibl)
Jáfet *mit*

- Jáfó *hn; ma*: Jaffa
 Jah *mit*
 Jáhel (bibl) *mit; vö* Jáél
 Jahve *vall; vö* Jehova
 Jáir *hn*
 Jákin *vall*
 Jákob *mit, név*
 Jebúsz *hn, név*
 Jedútún *név*
 Jette (gör) *tört; vö* Jiftáh
 Jefunne *név*
 Jegar-száhadúta *hn*
 Jehezkél *vall; vö* Ezekiel (bibl)
 Jehójada *kat*
 Jehójákin *tört; vö* Jójákin; *vö* Jekonja
 Jehójárib *név*
 Jehónádáb *név*
 Jehónátán *tört; vö* Jonatán (bibl)
 Jehósua *mit; vö* Józsua (bibl)
 Jehova *vall; vö* Jahve
 Jéhu *tört*
 Jehúda *nép, ter; vö* Júdea (bibl)
 jehúdi *nép*
 Jekonja; Jekonjáhu *tört; vö* Jehójákin;
 vö Jójákin
 Jerahmeél *ir, név*
 Jered *mit*
 Jeremiás (bibl) *vall; vö* Jiremjáhu; *vö*
 Jirmejáhu
 Jerikó *hn; ma*: Ariha (Jor)
 Jerobeám *tört*
 Jerubbaál *tört*
 Jerúsalajim *hn; lásd* Jeruzsálem (bibl)
 Jeruzsálem (bibl) *hn; vö* Jerúsalajim
 Jesája *vall; vö* Északjás (bibl); *vö* Ézsajás
 (bibl); *vö* Izajás (bibl); *vö* Jesajás (bibl)
 Jesajás (bibl) *vall; vö* Északjás (bibl); *vö*
 Ézsajás (bibl); *vö* Izajás (bibl); *vö*
 Jesája
 Jesúrún *nép*
 Jetró *mit*
 Jetúr¹ *mit*
 Jetúr² *ter; vö* Ituraea (lat)
 Jezabel (bibl) *név; vö* Ízebel
 Jizreel *ter; vö* Eszdraelon (gör); *vö* Jiz-
 reel
 Jichák (*olv*: Jic-hák) *mit; vö* Izsák (bibl)
 jiddóni *vall*
 Jiftáh *tört; vö* Jette (gör)
 Jiremjáhu; Jirmejáhu *vall; vö* Jeremiás
 (bibl)
- Jisáj *tört*
 Jiszráél *ter; lásd* Izrael (bibl)
 Jisszákar *nép; vö* Izakar (lat)
 Jizreel *ter; vö* Eszdraelon; *vö* Jezreel
 Jóáb *kat*
 Joáház *tört*
 Jóás *tört*
 Jób (bibl) *mit*
 jóbél *idő; vö* jubileum (lat)
 Jócádák *név*
 Jóél *vall*
 Jóhánán *név*
 Jójákin *tört; vö* Jehójákin; *vö* Jekonja
 Jókebed *név*
 Joktán *mit*
 jóm ha-kipúrim *vall*
 Jóna *vall; vö* Jónás (bibl)
 Jónás (bibl) *vall; vö* Jóna
 Jonatán (bibl) *tört; vö* Jehónátán
 Jórám *tört*
 Jordán *f*
 Jósáfát¹ *tört*
 Jósáfát² *ter; vö* Jozafát (bibl)
 Jósiás (bibl) *tört; vö* Jósija
 Jósija; Jósijáhu *tört; vö* Jósiás (bibl)
 József *mit, név; vö* József (bibl)
 Jótám *tört*
 Jozafát (bibl) *ter; vö* Jósáfát²
 József (bibl) *mit, név; vö* József
 Józsua (bibl) *mit; vö* Jehósua
 Júbál *mit*
 jubileum (lat) *idő; vö* jóbél
 Júdea (bibl) *nép, ter; vö* Jehúda
 Judit *név*
- kácín *tiszt*
 kaddis *vall*
 Kádés-barnéa *hn*
 kádós *vall*
 Kaftór *szig; ma*: Kréta
 káhál *pol*
 Káin (bibl) *mit; vö* Kájim
 Kájim *mit; vö* Káin (bibl)
 Káléb *mit*
 Kalne *hn*
 (Kám) *lásd*: Hám
 Kána *hn*
 Kánaán *ter; vö* Kánaán (bibl)
 Kánaán (bibl) *ter; vö* Kánaán
 kanaáni *nyelv*
 Karkemis *hn; vö* Kargamis (ak)

- Kebár *f*
 Kédár *nép*
 Kedorláómer *mit*
 kedussa *vall*
 Kéfa *név*
 kehilla *pol*
 Kemós *mit*
 Kénán *mit*
 Kenaz *mit*
 kéni *nép*
 keréti *nép*
 Kerijót *hn*
 kerub *mit*
 Ketúra *mit*
 (Khám) *lásd: Hám*
 Kibrót ha-taava *hn*
 Kidrón *f*
 kikájón *növ*
 kikkár *pénz*
 kína *ir*
 Kíneret *tó; vö Genezáret (bibl)*
 Kirjat-Arba *hn*
 Kirjat-Jeárim *hn*
 Kirjat-Széfer *hn*
 Kír-Moáb *hn*
 Kís *tört*
 Kisón *f*
 kiszlev *idő*
 kittím *nép*
 Kohelet *ir*
 kóhén *vall*
 kór *mért*
 Kórah *mit; vö Koré (gör)*
 korbán *vall*
 Koré (gör) *mit; vö Kórah*
 Kozbi *név*
 Kozéba *hn*
 Kréta *szig; vö Kattór*
 Kús *ter*
 kúti *nép*
- Lábán *mit*
 Lais *hn*
 Lákis *hn*
 Lámek *mit*
 Larsza (sum) *hn; vö Ellászár*
 Lázár (bibl) *név; vö Eleázár*
 Lea *mit*
 Lemúél *mit*
 Lévi *nép*
 Leviátán (bibl) *mit; vö Livjátán*
- Libanon *hg*
 Libna *hn*
 Lilit *mit*
 Livjátán *mit; vö Leviátán (bibl)*
 Ló-ammi *ir*
 Lód *hn; ma: Lúd (Izr)*
 Ló-ruháma *ir*
 Lót *mit*
 Lúz *ter*
- Maaka *hn, név*
 maca *népr*
 Mádáj *ter; vö Média*
 Magóg *mit*
 Mahalalél *mit*
 Mahanajim *hn*
 Makpéla *hn*
 Malakiás (bibl) *vall; vö Maleáki*
 Maleáki *vall; vö Malakiás (bibl)*
 Malkicedek *mit; vö Melkisédek (bibl)*
 Mamré *hn*
 mamzer *pol*
 Manasse *nép*
 Manóah *tört*
 Mára *név*
 Mardokeus (bibl) *tört; vö Mordekáj*
 Marésa *hn*
 másiah *vall; lásd messiás (bibl)*
 maszóra *ir*
 Massza *mit*
 Mattatiás (bibl) *tört*
 Matuzsálem (bibl) *mit; vö Metuselah*
 mazkir *tiszt*
 Médád *mit*
 Medéba *hn*
 Média *ter; vö Mádáj*
 Mefibóset *tört*
 Megiddó *hn*
 megila *ir*
 Melkisédek (bibl) *mit; vö Malkicedek*
 Menahém *név*
 mené mené tekél úfarszin *ir*
 (menetekel) *lásd: mené mené tekél úfar-*
 szin
 menóra *vall*
 Méráb *név*
 Meríba *mit*
 Méróm *f*
 Mésa *tört*
 Mésak *mit*
 Mesek *nép*

messiás (bibl) *vall*; *vö* másiah
 Metuselah *mit*; *vö* Matuzsálem (bibl)
 Mezopotámia (gör) *ter*; *vö* Naharajim
 mezúza *vall*
 Micpa *hn*
 Micrajim *ter*; *ma*: Egyiptom
 Midján *ter*
 midrás *ir*
 Míka *vall*; *vö* Mikeás (bibl)
 Mikáél *mit*
 Mikál *név*
 Mikeás (bibl) *vall*; *vö* Míka
 Mikeháju *név*
 Mikmas *hn*
 Milka *név*
 Milkóm *vall*
 Milló *hn*
 minha *vall*
 Mirjam *név*
 (Misák) *lásd*: Mésak
 Moáb *nép*
 moábi *írás*
 Molok *mit*
 Mordekáj *tört*; *vö* Mardokeus (bibl)
 Mórija *hg*
 Móse *vall*; *lásd* Mózes (bibl)
 Mózes (bibl) *vall*; *vö* Móse

Naama *mit*
 Naamán *név*
 Nábál *tört*
 nábi *vall*
 Nábót *tört*
 Nádáb *név*
 Naftáli *nép*
 Naharajim *ter*; *vö* Mezopotámia (gör)
 Náhás *név*
 Náhór *mit*
 Nahsón *név*
 Náhum *vall*
 nászi *vall*
 Nátán *vall*
 názir *vall*
 Nebíim *ir*
 Nebó *hg*
 nefilím *mit*
 Negeb *ter*
 Nehemiás (bibl) *tört*
 Nimród *mit*
 Ninive *hn*
 niszán *idő*

Noah *mit*; *lásd* Noé (bibl)
 Nób *ter*
 Nód *mit*
 Noé (bibl) *mit*; *vö* Noah
 Noémi *név*
 Nún *név*
 Obadja *vall*; *vö* Abdiás (bibl)
 Óbéd-edóm *név*
 Ofir *mit*
 Ofra *hn*
 Óg *mit*
 Óhel móéd *vall*
 Ohola *mit*
 Oholiáb *tört*
 Oholiba *mit*
 óla *vall*
 ólám *vall*
 ómer *mért*
 Omri *tört*
 Ónán *mit*
 Osznat *mit*; *vö* Ászenat (bibl)
 Otniél *tört*
 Oziás (bibl) *tört*; *vö* Uzzija
 Paddan-Aráam *ter*
 Palmüra (gör) *hn*; *vö* Tadmor
 Párán *ter*
 Pashúr *tört*
 péa *jog*
 peha *tiszt*
 Pekahja *tört*
 Peleg *mit*
 Peleset *ter*
 Peléti *nép*
 Penúél *hn*
 Peór *hn*
 Perát *f*; *lásd* Eufrátesz
 Perc *mit*
 perizzi *nép*
 pészah *idő*
 Petra (lat) *hn*; *vö* Bocra
 Pi-hahíró *hn*
 Pinhász *tört*; *név* Fineas (lat)
 Pison *mit*
 Pítóm *hn*
 Pótifera *ir*; *vö* Putifár (bibl)
 Púl *tört*
 púrim *idő*
 Putifár (bibl) *ir*; *vö* Pótifera

- rabsaké *tiszt*
 Rafael (bibl) *mit*; *vö* Rafáél
 Rafáél *mit*; *vö* Rafael (bibl)
 Raguél (gör) *mit*; *vö* Reuéél
 Ráháb *mit*
 Ráhel *név*
 Rámót-Gileád *hn*
 rasi *írás*
 Rebeka *név*
 Recin *tört*
 reém *mit*
 Refáim *mit*
 Refidím *hn*
 Rehábeám *tört*; *vö* Roboám (gör)
 Rehóbót *ter*
 Rékáb *mit*
 rékábita *nép*
 Reuéél *mit*; *vö* Raguél (gör)
 Ribla *hn*
 Ricpa *név*
 Roboám (gör) *tört*; *vö* Rehábeám
 rós hasána *idő*
 rós hódes *idő*
 Rúbén *mit*, *nép*
 Rút *név*
- Sába (bibl) *ter*; *vö* Seba
 sabbat *idő*
 Saddaj *mit*
 Sádók (bibl) *vall*; *vö* Cádók
 Sadrak *mit*
 Sáfán *tört*
 Salamon (bibl) *tört*; *vö* Selómó
 Sálém *hn*
 Sallúm *tört*
 samajim *mit*
 Samgar *tört*
 Sámson *mit*
 Sámuel *tört*
 Sára (bibl) *név*; *vö* Száraj
 Sáron *ter*
 sátán *mit*
 Saul *tört*
 Seár-jásúb *ir*
 Seba *ter*; *vö* Sába (bibl)
 sebát *idő*
 Sebna *tört*
 séd *mit*
 Seféla *ter*
 Sekem *hn*; *vö* Sikem (bibl)
 sekína *mit*
- Séla *név*
 Selah *mit*
 Selómó *tört*; *vö* Salamon (bibl)
 Sém *mit*
 semá jiszraél *vall*
 Semája *tört*
 sémi *nyelv*
 Semót *ir*
 Sésaccar *tört*
 Sesonk (egy) *tört*; *vö* Sísak
 seva *nyelv*
 sibbólet *növ*
 (Sidrák) *lásd*: Sadrak
 Sikem (bibl) *hn*; *vö* Sekem
 Siklag (bibl) *hn*; *vö* Ciklag
 Siló *hn*
 Siloah *hn*; *vö* Siloé (bibl)
 Siloé (bibl) *hn*; *vö* Siloah
 Simeon *nép*
 Simi *tört*
 Sínai *hg*; *vö* Színai
 Sineár *ter*; *vö* Sumer (ak)
 Sion (gör) *hg*; *vö* Cijón
 Sír ha-sírím *ir*
 Sísak *tört*; *vö* Sesonk (egy)
 Sisera (bibl) *mit*; *vö* Sziszera
 sittím *növ*
 (Sodoma) *lásd*: Szodoma
 sófár *vall*
 Sómrón *ter*; *vö* Szamaria (bibl)
 Sosanna *név*; *vö* Zsuzsánna (bibl)
 Sulamit *ir*
 Sumer (ak) *ter*; *vö* Sineár
 Suném *hn*
- Szabaot (gör) *mit*; *vö* Cebáót
 szágán *tiszt*
 Szamaria (bibl) *ter*; *vö* Sómrón
 szamaritánus *vall*
 Szanballat *tört*; *vö* Szín-muballit (ak)
 Szanhérib *tört*; *vö* Szín-ahhé-eriba (ak)
 szár *tiszt*
 Száraj *név*; *vö* Sára (bibl)
 Szárgón *tört*
 szárisz *tiszt*
 Szedekiás (bibl) *tört*; *vö* Cidkija
 Szeférád *ter*
 Szeфарvajim *ter*
 Széfer hajásár *ir*
 Széfer milháma *ir*
 Széír *ter*

- szela *vall*
 Szenír *ter*
 szeráf *mit*
 szeren *tiszt*
 Sziddím *ter*
 Szidón (bibl) *hn*; *vö* Cidón
 Szihón *tört*
 (Szikem) *lásd*: Sekem
 Szin-ahhé-eriba (ak) *tört*; *vö* Szanhérib
 Színai *hg*; *lásd* Színai
 Szin-muballit (ak); *vö* Szanballat
 Szirjón *hg*
 Sziszerá *mit*; *vö* Sisera (bibl)
 sziván *idő*
 Szodoma *mit*
 Szofoniás (bibl) *vall*; *vö* Cefanja
 szukót *idő*
 Szukót *hn*
- Taanák *hn*
 Tábor *hg*
 Tadmor *hn*; *vö* Palmüra (gör)
 Talmaj *mit*
 Támár *név*
 Tammúz *mit*; *vö* Dumuzi (sum)
 tamúz *idő*
 Tannún *mit*
 Taré (gör) *mit*; *vö* Terah
 targúm *ir*
 Tarsis *hn*
 tartán *tiszt*; *vö* turtánu (ak)
 Tatnaj *név*
 tébét *idő*
 tefilla *ir*
 Tehillím *ir*
 tehóm *mit*
 Tekoa *hn*
 Téma *hn*
 Témán *ter*
 Terah *mit*; *vö* Táré (gör)
 teráfím *vall*
 teréfa *vall*
 terúma *vall*
 Tideál *tört*; *vö* Tudhalija (het)
 Tiglat-Pilleszer *tört*; *vö* Tukultu-apil-
 -Ésarra (ak)
- Tigris (gör) *f*; *vö* Hidekel
 tikva *vall*
 Timna *hn*
 Tirca *hn*, *név*
 Tisbi *tört*
 Tóbiás (bibl) *név*; *vö* Tóbija
 Tóbija *név*; *vö* Tóbiás (bibl)
 tófet *mit*
 Tógarma *ter*
 tohora *vall*
 tóhu-va-bóhu *vall*
 tóra *vall*
 Tóra *ir*, *vall*
 tótáfót *vall*
 Túbal-kajin *mit*
 Tudhalija (het) *tört*; *vö* Tideál
 Tukultu-apil-Ésarra (ak) *tört*; *vö* Tiglat-
 -Pilleszer
 turtánu (ak) *tiszt*; *vö* tartán
- Uahibré (egy) *tört*; *vö* Hofra
 Úc *név*, *ter*
 Úriás *tört*
 Úriél *mit*
 úrim *vall*
 úrim ve-tummím *vall*
 Uzziija; Uzziáhu *tört*; *vö* Oziás (bibl)
- Vasti *tört*
- Xerxész (gör) *tört*; *vö* Ahasvéros
- Zakariás (bibl) *vall*; *vö* Zekarja
 (Zebaot) *lásd*: Cebáót
 Zebulon (gör) *nép*; *vö* Zebúlún
 Zebúlún *nép*; *vö* Zebulon (gör)
 Zekarja *vall*; *vö* Zakariás (bibl)
 Zerah *mit*
 Zerubbábel *tört*
 Zif *ter*
 Zilpa *mit*
 Zimri *tört*
 (Zorobábel) *lásd*: Zerubbábel
- Zsuzsánna (bibl) *név*; *vö* Sosanna

2. AZ IVRIT NYELV

A héber nyelv a 15—16. század folyamán megszűnt a szó teljes értelmében vett élő nyelv lenni, mint írott nyelvet azonban a zsidó vallási jellegű irodalomban továbbra is használták; természetesen fennmaradt használata a zsinagógai istentiszteletek liturgikus nyelveként is. Ezekben az évszázadokban — tehát nagyjából a 16. századtól a 19. század második feléig — helyzete a zsidó közösségeken belül nagyjából megfelel a latin nyelv helyzetének a nyugat-európai kultúrában.

Új szakasz kezdődött a héber nyelv történetében a 19. század második felében, amikor a zsidó környezetben is meginduló felvilágosodás, majd — az 1880 utáni évektől kezdve — az akkor török uralom alatt álló Palesztinába való tömeges zsidó bevándorlás hatása alatt a hébert a vallási és világi irodalmi tevékenységre, valamint a szóbeli kommunikációra egyaránt alkalmas nyelvvé kezdték kifejleszteni. Ennek közvetlen célja az volt, hogy a közép- és északkelet-európai zsidó tömegek „népi nyelv”-ét, a *jiddist*, valamint a Délkelet-Európában élő zsidók ún. *ladino* nyelvét a mindennapi használatból és főként az irodalmi alkotás szférájából kiszorítsák. E két nyelv közül a *jiddis* egy középkori germán, pontosabban közép-almémet nyelvjárás megkövesedett és csak zsidó környezetben tovább élő változata; a *ladino* pedig a középkori spanyolból alakult ki, és a Spanyolországból 1492-ben elűzött, majd főként a török birodalomban új otthonra lelt zsidó közösségek körében volt használatos. E két nyelvnek tehát egyike sem *sémi* nyelv (a *jiddis* a germán, a *ladino* pedig a román nyelvek közé tartozik), ezért ebben az összefüggésben róluk nem is esik többé szó.

A héber nyelvnek a jelenkor követelményeinek megfelelő modernizálása, egy valóságos, tudatos és átgondolt nyelvújítási mozgalom a századforduló idején bontakozott ki, elsősorban olyan nyelvész tudósok, mint *Ellezer Ben-Jehúda* és olyan írók, publicisták és költők, mint *Ahad Haam* és *H. N. Bialik* tevékenységének eredményeként. Különö-

sen jelentékenynek bizonyult e tekintetben az 1921-ben alapított jeruzsálemi Héber Egyetem nyelvészeinek tevékenysége. 1948 óta a héber nyelv Izrael állam hivatalos nyelve. Újabban szokásossá vált, hogy a bibliai és általában az ókori, ill. középkori *héber* nyelvvel szemben az élő hébert *újhéber* vagy *ivrit* névvel jelöljük (*lásón ivrit* = héber nyelv). A *héber* szó ugyanis az eredeti *ivri* (hímnem), ill. *ivrit* (nőnemű alak) görög és latin átírásának (*hebraiosz*, ill. *hebraeus*) átvételéből keletkezett.

Az ivrit nyelv írása azonos a héber írással. Hasonlóképpen átvette az ivrit a régebbi héber nyelv alapvető szókészletét — nagyjából azon a szinten, ahogyan az a posztbiblikus hagyományban élt. Ezt a szókészletet az új jelenségeknek, a tudományos-technikai haladás és legújabban az állami élet igényeinek megfelelően természetesen új szavakkal, kifejezésekkel egészítették ki. Ezzel kapcsolatban megjegyzendő, hogy — a többi sémi nyelvhez, így pl. az arab nyelvhez is hasonlóan — a héber sem alkalmas idegen eredetű szavaknak kölcsönszavakként való befogadására; ez ugyanis a sémi nyelvekre általában jellemző háromgyökmássalhangzós rendszer kereteit szétfeszítené. Ezért az új fogalmaknak csak kis része honosodott meg kölcsönszavak formájában, nagyobb részükre vagy bibliai eredetű szavakat vettek igénybe, vagy pedig új szóképzéseket, szókapcsolatokat, szóösszetételeket alkalmaztak.

Az ivrit nyelv nyelvtana, mégpedig alaktana és mondattana egyaránt, ugyancsak szorosan tapad a klasszikus héberhez, főként annak késő ókori, középkori állapotához. Bizonyos szintaktikus szerkezetek kétségtelenül kimentek a használatból, mások pedig a bibliai nyelvhez képest nagyobb jelentőséget, elterjedtebb használatot nyertek. Ez azonban nem változtat a lényegi grammatikai azonosságon; e tekintetben az *ivrit* sokkal közelebb áll az ókori héberhez, mint például az újjörög a klasszikus göröghöz. Figyelembe veendő még az is, hogy az *Ószövetség*-nek, és a hozzá kapcsolódó ókori héber irodalomnak egyes alkotásai, mint e nyelv klasszikusai, tartós zsinagógai használatuk révén is erősen befolyásolták és befolyásolják jelenleg is a modern nyelvi gyakorlatot. Különösen az emelkedettebb prózai és költői szövegekben gyakoriak a bibliai héberségből átvett, megkövesedett stílusfordulatok és szókapcsolatok. Újabban kialakult ezel szemben egy tudatos törekvés a bibliai elemeknek az élő héberből való kiküszöbölésére, mintegy az ivrit nyelv modernizálására, a klasszikus hagyománytól való emancipálására. Ez azonban — a nyelvi kereteken belül — inkább stilisztikai és irodalmi, mintsem nyelvi, grammatikai jelenség.

A héber nyelv kiejtése a középkori Európában — itt részletesebben

nem elemezhető — nyelvi folyamatok eredményeképpen nagymértékben módosult. A 19. század kezdetéig az akkor még csak zsinagógai használatban levő héber nyelvnek többféle, egymástól lényegesen eltérő kiejtési változata alakult ki. Ezek közül a legfontosabbak: a *szezárd* kiejtés (főként a mediterrán és délkelet-európai zsidóság körében); a *német-askenáz* kiejtés (főként német nyelvterületen és Közép-Európában); a *keleti-askenáz* kiejtés, amelyen belül a lengyel, az orosz és a litván változat is megkülönböztethető. Ezek a különbségek főként a magánhangzók ejtésében voltak mélyrehatóak. Ezt egy — természetesen csupán hozzávetőleges értékű — táblázat szemléltetheti.

Szezárd	Német-askenáz	Keleti-askenáz
<i>a</i> (rövid <i>a</i>)	<i>a</i>	<i>a</i>
<i>á</i> (hosszú <i>á</i>)	<i>ó</i>	<i>ú</i>
<i>ó</i> (hosszú <i>ó</i>)	<i>au</i>	<i>oj, aj, ej</i>
<i>o</i> (rövid <i>o</i>)	<i>o</i>	<i>u</i>
<i>ú, u</i>	<i>ú, u</i>	<i>ű, ü, — í, i</i>
<i>é</i>	<i>é</i>	<i>áj, ej</i>
<i>e</i> (seva, félhang)	<i>ö</i>	<i>ő</i>
<i>e</i> (magánhangzó)	<i>e</i>	<i>e</i>

A mássalhangzók közül csupán a *tav* (spiráns *t*) ejtésében van eltérés, ezt a szezárd minden helyzetben *t*-nek ejti, a két askenáz típus magánhangzók után *sz* hangnak.

A kiejtési változatok közül a szezárd ejtés az, amely a rekonstruálható klasszikus, tehát tudományosan helyes ejtéshez legközelebb áll. Ennek oka az, hogy az arab uralom alatt állt hispániai területekre főként Keletről költöztek be zsidó csoportok, amelyek magukkal hozták a bibliaihoz legközelebb álló, tehát „helyes” kiejtésüket. Az ivrit nyelv kiejtési normáinak kialakításakor, a 19. századi nyelvtudomány eredményeit is figyelembe véve, tehát közvetlenül a szezárd hagyományokhoz nyúltak vissza; ennek a változatnak felel meg az ivrit nyelv hivatalos, kanonizált, irodalmi kiejtése. Jellemző azonban erre a magánhangzók bizonyos lerövidítésére való törekvés is; így pl. a félhangzó *seva*-t az élő beszédbeli kiejtésben ma már általában nem érzékeltetik.

A fentiek közlése azért volt szükséges, mert — a hazai zsinagógai hagyományok alapján — sok helyütt olvashatjuk héber szövegek átírásában a német vagy keleti askenáz kiejtés szerinti változatot. Ez annyiban fogadható el, amennyiben a magyar (és általában a közép-európai, ill. kelet-európai) zsinagógai rítus tényleges gyakorlatának

felel meg. Eltér azonban az *ivrit* kanonizált gyakorlatától. Ezért ebben az összeállításban a korábbi szefárddal lényegileg megegyező átírási módot alkalmazzuk. Ebből az is következik, hogy a (bibliai) héber és a (modern) *ivrit* átírásában alapjában azonos normákat alkalmaztunk. Mivel azonban az *ivrit* szavak és nevek átírásában nem kellett egy történetileg kialakult (bár tudományosan helytelen) gyakorlatot is figyelembe venni, az *ivrit* átírásban egységesebb, és a tényleges kiejtéshez közelebb álló gyakorlatot lehetett megvalósítani. A bibliai szavak átírásától a legfontosabb eltérés az, hogy a *seva* félhangot a bibliai szavakban (megközelítően) rövid *e* magánhangzóval adtuk vissza, az *ivrit*ben viszont ezt mellőzzük. Így pl. az ószövetségi elbeszélésből ismert *Sámuel* név bibliai „héberes” átírása *Semúél*; a ma is használatos személynév az *ivrit*ben: *Smúél*. Megjegyzésre érdemes még az is, hogy a héber nyelv nem kedveli az összetett szavakat, ehelyett inkább lazább, állandó szókapcsolatokat használ, ezért ezeknek a kifejezéseknek egyes elemeit kötőjellel kapcsoljuk egymáshoz.

áb *idő*
 Acre *hn; lásd Akko*
 adár *idő*
 adlojádá *idő*
 adon *tiszt*
 Adonai *mit*
 Afikim *hn*
 Afula *hn*
 agada *ir*
 Agnon, Smúél József *ir*
 Agranat, Simón *jog*
 Agudat Jisráél *pol*
 Ahad Haam *ir*
 Aharón *név*
 ahdút haavoda *pol*
 Ahjaszaf *tud*
 Ajelet-Hasahar *hn*
 Akaba *hn*
 Akko *hn; vö Acre*
 Al-Hamismar *újs*
 alija *pol*
 alija hadasa *pol*
 aliját noar *pol*
 Almogi, József *pol*
 Alon, Jigal *pol*
 Aloni, Niszím *ir*
 Alroi, Dávid *vall*
 Alsó-Galilea *ter; vö Galíl-Hatahtón*
 ámen *vall*
 amharec *népr*
 amóra *tiszt*
 Arad *hn*
 arámi *nyelv*
 Aranne, Zalman *pol*
 Arci, Ruben *pol*
 Ardon, Mordehai *műv*
 Ariél *újs*
 Ariha, Avigdor *műv*
 Ariha, József *ir*
 Arje *név*
 Arkija *közl*
 Arlosorof, Hájim *pol*
 Arnon *újs*
 Ás, Sálóm *ir*
 Asdod *hn*
 Asdod-Jam *hn*
 Asdót-Jaakov *hn*
 Ásér *név*
 Aséra *mit*
 Askelón *hn, ter; vö Aszkalán; vö Migdal-Askelón*

askenáz *nyelv*
 askenázi *nép*
 Asmodai *mit*
 aszara betevét *vall, idő*
 aszefat hanivharim *pol*
 Aszkalán *hn, ter; lásd Askelón*
 Atar, Hájim *műv*
 el-Audzsa *f (Izr, Jor); vö Jarkón*
 Atlit *hn*
 Avdat *hn*
 Avidom, Menáhem *zene*
 Avi-Jóna, Mikáél *tud*
 Avinoám, Ruben *ir*
 Aviron *közl*
 Avi-Saul, Mordehai *ir*
 Avni, Aharón *műv*
 avoda acmit *gazd*
 Avráhám *név*

Baál *mit*
 baal bájit *tiszt*
 Baal-Sém Tov *vall*
 Baaron, Devóra *ir*
 Bahr-el-Majjit (ar) *tó (Izr, Jor); lásd Holt-tenger*
 báhúr *népr*
 Bar Ilan *tud*
 Bar Kohba *kat*
 Bar Lévi *kat*
 Bar Lévi, Hájim *pol*
 bar micva *népr*
 Baras, Asér *ir*
 Barkat, Ruben *pol*
 Bat-Jam *hn*
 Becalél *műv, tud*
 beér *f*
 Beér-Jaakov *hn*
 Beér-Seva *hn, ter*
 Beér-Tuvja *hn*
 Begin, Menáhem *pol*
 behemót *áll*
 behór *népr*
 Béker, Aharón *pol*
 ben *név*
 Ben Aharón, Jichák *pol*
 Ben Amitai, Lévi *ir*
 Ben Bárúh, Sálóm *ir*
 Ben Cevi, Jichák *pol*
 Ben Cevi, Zeév *műv*
 Ben Gavriél, Móse Jaakov *ir*

- Ben Gurion, Dávid *pol*
 Ben Jehúda, Eliezer *tud*
 Ben Nátán, Asár *pol*
 Ben Sálóm, Bencijón
 Ben Saul, Dávid *műv*
 Ben Slómó *ir*
 Ben-Berak *hn*
 Bencijón *név*
 Ben-Semen *hn*
 Ben-Semen-Kefar-Hanoar *hn*
 Bentov, Mordehai *pol*
 Beraha *név*
 Berdicsevszki, Miha József *ir*
 Bergman, Smúél *tud*
 Berkovic, Jichák Dov *ir*
 Berlin, Rav Méir *ir*
 Bét-Alfa *hn*
 Betar *pol*
 bét-dín *jog*
 bét-geziza *tud*
 Bét-Gordon *tud*
 Bét-Guvrin *hn*
 bét-haám *tud*
 Bét-Hakeram *hn*
 bét-hamidrás *vall*
 Bét-Hamikdás *temp*
 Bét-Hanan *hn*
 Bét-Haománim *tud*
 Bét-Hasíta *hn*
 Bét-Kama *hn*
 Bét-Olím *pol*
 Bét-Seán *hn*
 Bét-Searím *hn*
 Bét-Semes *hn*
 bét-széfer *tud*
 Bét-Ussziskin Institute *tud*
 Bialik *tud*
 Bialik, Hájim Nahmán *ir*
 Bilu *pol*
 Bisztricki, Nátán *ir*
 Bné-Akiba *vall*
 Bné-Berak *hn*
 Bné-Jiszráél *pol*
 Borohov, Ber *pol*
 borohovizmus *pol*
 Braudes, Ruben Asér *ir*
 Brenner, József Hájim *ir*
 Brit Trumpeldor *pol*
 Budko, József *műv*
 Burg, József *pol*
 Burla, Jehúda *ir*
 cádik *tiszt*
 cájir *pol*
 Cefat *hn, ter; vö Szafed*
 Cemah, Slómó *ir*
 Cijón *hg; lásd Sion-hegy*
 Cippóri *hn*
 Cur, Cvi *pol*
 Cur, Jaakov *pol*
 Csernihovszki, Saul *ir*
 Dafna *hn*
 dajan *tiszt*
 Dajan, Móse *pol*
 Dániel *név*
 Dávid *név*
 Deganja *hn*
 De-Salít, Ámósz *tud*
 Devar *újs*
 Devar Hasavua *újs*
 Dimóna *hn*
 Dinic, Szimha *pol*
 Dinur, Bencijón *tud*
 Dizengof, Méir *pol*
 Dobkin, Élijáhu *pol*
 Dolicki, Menáhem *ir*
 Dori, Jaakov *kat*
 Drór Habonim *pol*
 dunam *mért*
 el-Dzsahúd (ar) *ter (Izr, Jor); vö Júdea*
 Eban, Aba *pol*
 Éc Hájim *vall*
 Écel *pol*
 Éilat *hn; lásd Élat*
 Ekron *hn*
 El-Al *közl*
 Élat *hn; vö Eilat*
 Élat, Élijáhu *tud*
 Élijáhu *név*
 elúl *idő*
 Én-Gedi *hn*
 Én-Gev *hn*
 Én-Haród *hn*
 Én-Hasofét *hn*
 Én-Hod *műv*
 Én-Vered *hn*
 erec *ter*
 Erec Jiszráél *ter*
 Eskól, Lévi *pol*

Éver-Hajardén *ter*; lásd Transzjordánia
etrog *vall*

Even-Jehúda *hn*

Éver Hadani *ir*

ézor *ter*

falassa zsidó *nép*

Felső-Galilea *ter*; vö Galíl-Haeljón

frenk *nép*

gafir *kat*

Gahal *pol*

Galil *ter*; lásd Galilea

Galilea *ter*; vö Galíl

Galíl-Haeljón *ter*; lásd Felső-Galilea

Galíl-Hatahtón *ter*; lásd Alsó-Galilea

Gallí, Jiszráél *pol*

gálút *vall*

Gamzu *hn*

ganav *népr*

Gan-Javne *hn*

gáon *vall*

garín *pol*

Gat-Rimón *hn*

Gavriéla *név*

Gazit, Mordehai *pol*

gazóz *népr*

Gedéra *hn*

gadud avóda *gazd*

Geller, Todrosz *műv*

Genezáret-tó (Izr, Szr); vö Kineret-tó; vö

Tiberias-tó

geniza *vall*

Gevat *hn*

Gevati, Hájim *pol*

Gilboa-hegység

Giljonót *újs*

Givatajím *hn*

Givat-Brenner *hn*

Givat-Hájim *hn*

Givat-Haslósa *hn*

Givat-Saul *hn*

Gluzman, Szára *ir*

Goldmann, Náhum *pol*

gólem *népr*

Golomb, Élijáhu *pol*

Gordon, Aharón Dávid *pol*

Gordon, Júda Lév *ir*

gordonia *pol*

Govrin, Akíba *pol*

grus *péncz*

Haarava *f*

Háárec *tud, újs*

Haberit Haiivrit Haolamit *tud*

Habima *műv*

Habóker *újs*

Habonim *pol*

Hacájir *név*

Hacófe *újs*

Hacór *hn*

Hadasót Haerev *újs*

Hadasót Szport *újs*

Hadassza *orv, pol*

Hadid *hn*

Hagada sel Pészah *vall*

hagana *kat*

hahám *tud*

Hahinúh *újs*

Haifa *hn, ter*

Hájim *név*

Hajóm *újs*

Hakol *újs*

halaf *vall*

Halévi, Júda *ir*

hallelúja *vall*

halúca *pol*

haluka *pol*

Hamasbir Hamerkazi *gazd*

Hamaskif *újs*

Hameiri, Avigdór *ir*

Hamiszhár *újs*

Hamodja *újs*

Hanagíd, Smúél *pol, ir*

Hanan, József *ir*

Hanoár Hacijóni *pol*

Hánóh *név*

hanuka *idő*

Haolám Háze *pol*

Hapoél *sp*

Hapoél Hacájir *újs*

Hapoél Hamizrahi *pol*

Harefua *újs*

Har-Ramón *hg*

Harman, Avrahám *pol*

Hasomér Hamájir *pol*

Haszanovic, József *pol*

hászid *vall*

haszidizmus *szek*

Haszkala *pol*

Haszohnút Hajehúdit *pol*

Hatikva *pol*

Havacelet-Hasarón *hn*

- havdala *vall*
 havér *pol*
 Havér Kneszet *pol*
 havéra *pol*
 Hazáni, Móse *pol*
 Hebron *hn*
 Hedera *hn*
 Herclija *hn*
 herem *vall*
 Herút *hn, pol, újs*
 Herzl Tivadar *pol*
 hesvan *idő*
 Hever hakevucót *pol*
 Hevra Kadisa *vall*
 Hibat Cijón *pol*
 Hilel, Slómó *pol*
 Hilúla de rabbi Simón ban Johái *idő*
 hisztadrút *pol*
 Hisztadrút Hakelalit sel Haovdim Haiv-riim *pol*
 Hisztadrút Hamorim *pol*
 Hitahdút Ole Hungária *pol*
 Hodar-Hakarmel *hn*
 Holon *hn*
 Holt-tenger (Izr, Jor); *vő* Bahr-el-Majjit (ar); *vő* Jam-Hamelah
 Homszki, Dov *ir*
 Horvic, Dávid *tud*
 Horvic, Jigal *pol*
 hosána *vall*; *lásd* hozsánna
 Hoszen *hn*
 hozsánna *vall*; *vő* hosána
 Hula-völgy
 humas *vall*
- Ibn Ezra, Móse *ir*
 Ibn Gabirol, Slómó *ir*
 Ibn Maimún (ar) *tud*; *vő* Maimonidész (gör); *vő* Maimúni
 Ibn Zahav, Ári *ir*
 ijár *idő*
 Ijún *újs*
 Imber, Naftali *ir*
 ivrit *nyelv*
 Izrael *ter*; *vő* Jiszráél
 Izrael Állam *pol*; *vő* Medínat Jiszráél
- Jaakov *név*
 Jaari, Júda *ir*
 Jaari, Méir *pol*
 Jadin, Jigáél *pol, tud*
- Jaffa *hn*; *vő* Jáfó; *lásd* Tel-Aviv-Jaffa
 Jáfó *hn*; *lásd* Jaffa
 Jagur *hn*
 Jam-Hamelah *tó* (Izr, Jor); *lásd* Holt-tenger
 Jancu, Marcel *műv*
 Jardén *f* (Izr, Jor, Szer); *lásd* Jordán
 jarhón *újs*
 Jarkón *f*; *vő* el-Audzsa (Jor)
 Jarmúk *f* (Izr, Jor, Szer)
 Javne *hn, tud*
 Jediót Ahronót *újs*
 Jediót Hadasót *újs*
 Jehósua, Bar-Joszéf *ir*
 Jehova *vall*
 Jehúda *név*
 jehúdi *nép*
 Jerikó *hn*
 Jerúsálajim *hn* (Izr, Jor); *lásd* Jeruzsálem
 Jeruzsálem *hn* (Izr, Jor); *vő* Jerúsálajim; *vő* el-Kudsz
 Jésu Hanocri *mit*
 Jichák *név* (olv: Jic-hák)
 jiddis *nyelv*
 jisuv *nép*
 Jiszráél *ter*; *lásd* Izrael
 Jizreel *ter*
 Jizreel-völgy
 jóbél *vall*
 Jóm Jóm *újs*
 jóm-kipúr *vall*
 jóm-tóv *idő*
 Jordán *f* (Izr, Jor, Szer); *vő* Jardén; *vő* el-Urdunn (ar)
 József *név*
 Joszifón, Zeév *műv*
 Júda *név*
 Júdea *ter* (Izr, Jor); *vő* el-Dzsahúd (ar)
- kabala *vall*
 Kac, Bencijón *tud*
 Kac, Mindru *műv*
 Kacir, Efrájim *pol*
 Kacir-Kacalszki, Aharón *tud*
 Kadima *pol*
 Kahane, Batja *ir*
 Kánaán-hegy; *vő* Kenaan
 karaita *szek*
 Karkur *hn*
 Karmel *hg*
 Karmel, Móse *pol*

- Karmi, Dóv *műv*
 Karni, Jehúda *ir*
 Kastan, Aharón *műv*
 Kefar-Ata *hn*
 Kefar-Ganím *hn*
 Kefar-Gileádi *hn*
 Kefar-Haroe *hn*
 Kefar-Haszídím *hn*
 Kefar-Marmorek *hn*
 Kefar-Náhum *hn*
 Kefar-Szaba *hn*
 Kenaan *hg*; *lásd* Kánaán-hegy
 Ketúba *pol*
 kevuca *pol*
 kibuc *gazd*
 Kibuc Arci *pol*
 Kidán, Aharón *pol*
 Kidrón-völgy
 Kineret *hn*
 Kineret-tó (Izr, Szr); *lásd* Genezáret-tó;
 vö Tiberias-tó
 Kirjat Széfer *újs*
 Kirjat-Amal *hn*
 Kirjat-Bialik *hn*
 Kirjat-Gat *hn*
 Kirjat-Hájim *hn*
 Kirjat-Mockin *hn*
 Kisón *f*
 kiszlév *idő*
 Klauszer, József *tud*
 Kneszet *pol*
 Kóhn, Hájim *pol*
 Kol, Móse *pol*
 kol nidré *vall*
 Kol-Haám *újs*
 Komaj, Mikáél *pol*
 Kotal maaravi *temp*
 el-Kudsz (ar) *hn* (Izr, Jor); *lásd* Jeruzsá-
 lem
 Kúk, Avrahám Jichák *vall*
 Kumkum *műv*
 Kuzari *ir*

 ladino nyelv
 lag-beomer *idő*
 Lamdan, Jichák *ir*
 Lamerhav *újs*
 Landau, Móse *jog*
 Lébenszón, Miha József *ir*
 lehitraót *népr*
 Lesonénu *újs*

 Levanón, Mordehai *műv*
 Lévi, Dávid *pol*
 leviátán *nép*
 Levin Smarjáhu *tud*
 Lilit *mit*
 Lipszki, József *ir*
 líra *péNZ*
 Lisanszki, Batja *műv*
 Lohmé Héruť Jiszráél *pol*
 Lúd *hn*
 lulav *vall*
 Lúz, Hájim *pol*
 Luzit *hn*

 maábara *pol*
 Maale-Gilboa *hn*
 Maariv *újs*
 maariv *vall*
 maca *vall*
 Magdiél *hn*
 Magen Dávid Adóm *pol*
 mahleket alíja *pol*
 Mahón Lemiszhar Huc *pol*
 Maimonidész (gör) *tud*; vö Ibn Mai-
 mún (ar); vö Maimúni
 Maimúni, Móse *tud*; vö Ibn Maimún (ar);
 vö Maimonidész (gör)
 Makabi *sp*
 Maki *újs*
 makkabeus *pol*
 mamzer *nép*
 Maoz-Hájim *hn*
 Mapai *pol*
 Mapu, Avrahám *ir*
 marhesvan *idő*
 Maszada *hn, tud*
 maszóra *vall*
 Matitjáhu *név*
 Mazar, Benjámin *tud*
 Méa-Searím *hn*
 Mecada *hn*; vö Mezada
 Mecudat Zeév *tud*
 Medinat Jiszráél *pol*; *lásd* Izrael Állam
 Megiddo *hn*
 megila *vall*
 Méir *név*
 Méir, Golda *pol*
 Menahém *név*
 Menahém, Ezra *ir*
 menóra *vall*
 Merhavia *hn*

- Merkaz Haklai *pol*
 Meron *hn*
 Meron-hegység
 mesek situfi *gazd*
 mesuga *népr*
 mesumad *vall*
 Mezada *hn*; lásd Mecada
 mezúza *vall*
 Micpa-Ramón *hn*
 midrás *vall*
 miflaga *pol*
 Miflaga Komonisztit Jiszráélit *pol*
 Mifleget Poale Erec Jiszráél *pol*
 Mifleget Poalim Meuhedet *pol*
 Migdal *hn*
 Migdal-Askelón *hn*; lásd Askelón
 Migdal-Dávid *temp*
 Migdal-Émek *hn*
 Mihmóret *hn*
 Mikunisz, Smúél *pol*
 mikve *vall*
 mil mért, pénz
 minjan *vall*
 Miskan Leomanút Én-Harod *tud*
 Mismár *újs*
 Mismár-Émek *hn*
 Mismár-Hanegev *hn*
 Misna *vall*
 Mispat Halálóm *jog*
 miszrad *pol*
 Mizra *hn*
 Mizrahi *pol*
 Mokadi, Móse *műv*
 Molád *újs*
 Moladti *ir*
 Mordehai *név*
 mosav *gazd*
 mosav ovdím *gazd*
 mosava *gazd*
 Móse *név*
 moszad *pol*
 Moszad Bjalik *ir*
 mószer *népr*
 Moznájim *újs*
 muszaf *vall*

 Naan *hn*
 Nacrat *hn*; lásd Názáret
 Nahalal *hn*
 Naharíja *hn*
 Nahlat-Jehúda *hn*

 Nahlat-Jichák *hn*
 Náhum *név*
 Náhum-hegy
 Nákúra-fok (Izr, Jor)
 Naron, Jichák *pol*
 naszi *tiszt*
 Nátán *név*
 navi *vall*
 Názáret *hn*; vö Nacrat
 Negev-sivatag
 Negev, Avrahám *tud*
 Nesor *hn*
 Nesz-Cijóna *hn*
 Netánja *hn*
 Nevé-Hadasza *hn*
 niszán *idő*
 Niszím, Jichák *vall*

 Ofakím *újs*
 Ofir *mit*
 Ohel *műv*
 Ohel Jizkór *temp*
 okija mért
 ólam haba *mit*
 ole *nép*
 oneg sabát *idő*

 Palmah *kat*
 Palmahím *hn*
 Palombo, Dávid *műv*
 Pann, Ábel *műv*
 Pardesz-Hana *hn*
 Pekiin *hn*
 Peled, Nátán *pol*
 Perek, Jichák Lévi *ir*
 perusim *vall*
 pészah *idő*
 Petah-Tikva *hn, ter*
 pijút *vall*
 pirke abót *vall*
 púrim *idő*

 Raanána *hn*
 Rabanút Harasít *vall*
 Rabin, Jichák *pol*
 Rabinovic, Jaakov *ir*
 Ramataim *hn*
 Ramat-Gan *hn*
 Ramat-Hadar *hn*
 Ramat-Hakoves *hn*
 Ramat-Hasarón *hn*

- Ramat-Hasófet *hn*
 Ramat-Ráhél *hn*
 Ramle *hn*
 Rasi *vall*
 Ratner, Jóhanan *műv*
 Refaél, Gideón *pol*
 Rehovót *hn*
 Remez, Aharón *pol*
 Remez, Dávid *pol*
 Resumót *újs*
 Risón-Lecijón *hn*
 Rivlin, Dávid *pol*
 rós hasána *idő*
 Rubin, Jadíd *műv*
- Saar-Haamákím *hn*
 Saar-Hagólan *hn*
 sabát; sabbat *idő*
 sabát sálóm *népr*
 Sabátai Cvi *vall*
 Salcman, Penina *műv*
 sálóm *népr*
 Sálóm *név*
 sálóm aléhem *népr*
 sálóm leha *népr*
 sálóm rav *népr*
 sálóm uveraha *népr*
 Saltiél, Dávid *pol*
 Sapira, Konsztantin Aba *ir*
 Sapiro, Hájim Móse *pol*
 Sapiro, Jaakov Simón *pol*
 Saref, Ziv *pol*
 Sarir, Avráhám *pol*
 Saron-síkság
 Sarona *hn*
 Sazar, Zalman *pol*
 Searím *újs*
 sebát *idő*
 Sefájím *hn*
 Seféla-síkság
 sekel *pénz*
 Sémi, Menáhem *műv*
 Semtov, Viktor *pol*
 Sertok, Móse *pol*
 seva *nyelv*
 Sion *hg; vö* Cijón
 Slómó *név*
 Slonszki, Avráhám *ir*
 slumiél *népr*
 sma Jiszráél *vall*
 Smúél *név*
- Sneur, Zalman *ir*
 sófár *vall*
 Sokolov, Náhum *pol, ir*
 somér *kat*
 Somér Hacájir *pol*
 Sómrón *ter; lásd* Szamaria
 sotér *kat*
 Stavszi, Móse *ir*
 Steinberg, Jaakov *ir*
 Steinhardt, Jaakov *műv*
 Stulím *hn*
 súk *gazd*
 Sulhan Arúh *jog*
 svuót *idő*
- szabre *nép*
 Szafed *hn, ter; lásd* Cefat
 Szamaria *ter; vö* Sómrón
 szamaritánus *nép*
 Szandberg, Móse *pol*
 szanhedrin *jog*
 Szazon, Élijáhu *pol*
 Szátan *mit*
 Szedé-Bóker *hn*
 széder *idő*
 Szedóm *hn; vö* Szodoma
 szefárd *nép*
 Szimhat Tóra *idő*
 sziván *idő*
 Szkópusz-hegy
 Szmilanszki, Móse *ir*
 Szne, Móse *pol*
 Szodoma *hn; lásd* Szedón
 szófer *vall*
 szukót *idő*
- Tabenkin, Móse *ir*
 Tábor¹ *tud*
 Tábor² *hg*
 talít *vall*
 Talme-Bilu *hn*
 Talme-Menase *hn*
 Talmud *vall*
 Talmud Bavli *vall*
 talmud háhám *vall*
 Talmud Jerusalmi *vall*
 Talpiot *hn*
 Tamír, Móse *műv*
 Tamír, Smúél *pol*
 Tamra *hn*
 tamúz *idő*

Tarbic *újs*
 targúm *vall*
 Tarsiha *hn*
 tébét *idő*
 tefilin *vall*
 tehelet-lavan *pol*
 Tekuma *hn*
 Tel-Adasi *hn*
 Telamím *hn*
 Tel-Aviv *hn*; *vö* Tel-Aviv-Jaffa
 Tel-Aviv-Jaffa *hn*; *vö* Jaffa; *lásd* Tel-Aviv
 Tel-Cúr *hn*
 Telem *műv*
 Tel-József *hn*
 Tel-Lákis *hn*
 Tel-Litvinszki *hn*
 Tel-Mond *hn*
 temani *nép*
 tenua *pol*
 Tenua Leahdút Haavoda *pol*
 tenuva *gazd*
 Teverja *hn*; *vö* Tiberias
 Tibeón *hn*
 Tiberias *hn*; *lásd* Teverja
 Tiberias-tó; *lásd* Genezáret-tó
 Timna *hn*
 Timurím *hn*

tisea beav *idő*
 tisri *idő*
 toda raba *népr*
 Toldót Haszifrut Haivrit Hehadasa *ir*
 Tóra vaavoda *pol*
 toszafisták *vall*
 Tovija *név*
 Transzjordánia *ter*; *vö* Éver-Hajardén
 Trumpeldot, József *pol*

Unterman, Iszer Jehúda *vall*
 el-Urdunn (ar) *f* (Izr, Jor, Szr); *lásd* Jordán
 Úrim *újs*
 Usziskin, Menáhem *pol*

vatík *népr*
 Veicman, Ezer *pol*
 Veicman, Hájim *pol*
 Vilner, Méir *pol*

(Weizman) *lásd*: Veicman

Zaricki, József *műv*
 Ziffer, Jaakov *műv*
 Zihron-Jaakov *hn*
 Ziv-Av, Jichák *újs*
 Zohar *vall*